

નવલકથા

ડૉક્ટર-ધનચક્રર.

લેખક

ગોર, અંબાલાલ જાનકાલ હહેરા.

(પ્રાસંગિકચિત્રો લેખક.)

૯૦૪૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૪૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડી. દાન ૨૩૩૨

વિષય ૬-૧૨

રમુજ નવલકથા

ડૉક્ટર-ધનચક્ર.

પ્રયોજક અને પ્રકાશક

ગોર અંબાલાલ છગનલાલ ખડેરા.

શીકા. (સ્ટેટ-પ્રકાશક-મહીકાંડા.)

સંસાર દર્શન વિનોદિની અને કમલિની; રાણી દુર્ભાવતી સવિતા,
સુશીલા, વિગેરેના કર્તા અને કેટલાંક માસીકાના લેખક.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૬. પ્રત ૧૦૦૦. ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૨૦.

(સર્વ હક સ્વાધિન.)

શ્રી બાળ્યોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં જોડાલાલ દેવશંકર દવેએ
છાપ્યું. ખાડીઆ—અમદાવાદ.

કિંમત ફક્ત દસ આના.

વિધાપીઠ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના.

ડોક્ટર ધન્યકરની શુક વાંચતાં પહેલાં, તમે તમારી ખુરસી પર ટાઇટ બેસજો ચશ્મા ચડાવવાની જરૂર નથી. ખુદ્દી રીતે વાંચી શકાશે. આ લખાણ ન્હાનાં બચ્ચાંઓને પણ સમજાય પડી શકે એવું લખવામાં આવ્યું છે. ઘણીવાર અને ઘણાં પુસ્તકોમાં હું બહેરા છું એમ છપાવ્યું છે. તો પણ આપને મારો પરિચય ન હોય તો ક્ષમા કરશો. ચંદ્રકાન્ત, સરસ્વતિચંદ્ર અને વૈદ્ય અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયારનાં પુસ્તકોમાંની સરળ ભાષા અહિં પણ લખવામાં આવી છે. રાવ બહાદુર રમણભાઈ મહિપતરામનું “હાસ્ય મંદીર” પણ વાંચવા લાયક અને ઉત્તમ છે. એજ સાક્ષરોની ભાષાનું હું અનુકરણ કરું છું. પોપેટ ઉર્ફે રાવ કવી (મી. અંબાલાલ)નાં કાવ્યો પણ વાંચક વર્ગને ઠીક ઠીક મળ પડે તેવાં છે. અમારા ડોક્ટર—મહેરખાન— ધન્યકરભાઈ અને વૈદરાજ, ધોન્ડીઆપંત (ગિટ વૈદ) નું આ રમુજી પુસ્તક પણ આપને પસંદ પડશેજ.

જુના—સાહિત્યનાં “ગજરામાર અને ગુજમંડાવળી”ની વાર્તા મો વાંચવા કરતાં નવા લેખો, નવી ચમત્કૃતિયો અને નવાં બોધદાયક પુસ્તકો વાંચવાથી જ્ઞાનશક્તિમાં ઔર વધારો થાય છે. તમે નાટક-શાળા કે ઓપેરા હાઉસોમાં રૂપીયા બે રૂપીયાની સીટમાં મગ્નક બેળવો છો; એ કરતાં તો આઠ દસ આનાની આ શુક ખરીદવામાં તમને ગૃહશ્રંગારમાં ઔર વધારે થશે. તેમજ બહેરા લેખકને ઉત્તેજન અર્થે આભારી કર્યો એમ સમજીશ.

આ વાર્તા—નથી હિંદીનો અનુવાદ કે નથી કોઈ બીજા પુસ્તકનો સારાશ તે ફક્ત મહારી શક્તિથીજ લખવામાં આવી છે. આ પુસ્તકના વાંચનમાં “સ્નેહબાળા”ની વાર્તા ઉપરથી તમે સમજશો કે હિંદીનો અનુવાદ છે પણ મને હિંદી પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ

વધારે છે. હિંદીના બનારસ ઉપન્યાસ ગ્રંથમાળાનાં પહેલાંજ દર્શન મને વડાગામ નિવાસી રા. રા. ગોર મુળશંકર તરફથી થયાં હતાં. એ બાઈ સાહિત્યના વિદ્વાસી (મારી ફાઇના દીકરા) છે. એમની લેખન શૈલી મજા ઉત્તમ છે. એટલુંજ કે બહાર પડી પોતાની કલમને જનસમાજમાં અર્પણ કરતા નથી. એવીજ રીતે સાક્ષર લેખકોના સહવાસથી મારા વાંચનમાં દિનપ્રતિદિન વધારોજ કરે જઈ છે. અને આ વાર્તા મારી મેળેજ લખવામાં આવી છે.

“ગુજરાતી પંચ”ની લાઈબ્રેરીમાં હમેશાં વર્તમાનપત્રો વાંચવાં એ મારો નિયમજ છે. રા. રા. સોમાલાલ મંગળદાસ શાહ “ગુજરાતી પંચના એડીટર” તરફથી મને લખવા-વાંચવાની જે છુટ બક્ષી છે. તેમનો હું પરમ આભારી છું. તેઓ સાહિત્યના વિદ્વાસી અને લેખનશૈલીમાં કુશળ “એડીટર” છે.

કેશવ લ. શેઠ તે ખડાચતા મિત્રના લેખક તરફથી ઘણાં પુસ્તકો બહાર પાડેલાં છે. એમનું એક ન્હાની શુક “ડોક્ટર-ધન-ચક્ર” નામની મને વાંચવા આપી હતી, તે ઉપરથી આ શુકનું નામ પણ એજ રાખવામાં આવ્યું છે. તો એ મંદાચયનો હું. અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છે.

વિવેચકના તંત્રી રા. રા. ધનશંકર હિરાશંકર ત્રિપાઠી, રા. રા. માધવલાલ દલસુખરામ કોઠારી, રા. રા. બાઈ ચીમનલાલ મંગળદાસ શાહ (સખ એડીટર ગુજરાતી પંચ) એમ ગુજરાતી પંચના સ્ટાફનો પણ આ લેખો પરત્વે આભાર માનું છું.

ધી રાજનગર શુકમાઈ-ડીંગ ફેક્ટરીના માલીક શાહ બગુભાઈ છગનલાલ તરફથી શુક બહાર પાડવામાં કિમતી મદદ મળેલી છે. તેમનો પણ આભાર માનું છું. તેઓ બાઈ મેટ્રીક થયેલ છે. મારો ઘણા વખતનો પરીચય એમની સાથે છે. તેમણે વિદેશીય-વસ્તુનો

ત્યાગ કરેલ છે. નેકટાઇ—પીન—એમને પસંદજ નથી. ચાહ એમણે ચાર માસથી બોયકોટ કરેલી છે. સાહિત્યના વિલાસી છે અને ગરીબ લેખકોને સુધારી લેવામાં એમનો ઉમંગ ઠીક-ઠીક છે. આ સ્થાને એટલો લેખ તે યસજ છે.

મારી બાલ્યાવસ્થાના માસ્તર નરસિંહલાલ દેવચંદ્રભાઈ બહેરા હાલ હિંમતનગર પ્રેમ પ્રેસના મેનેજર છે. એમના થોડાક શિક્ષણનું આ ફળ છે એટલું તો વાંચકોએ સમજી લેવુંજ અસ્તુ. લેખક.

જન્માષ્ટમી વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૬.

વડાગામ. (મહીકાંડા)

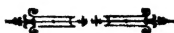
વિષયાનુક્રમ.

પ્રકરણ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	હું વર્તમાન પત્રમાં જાહેર ખબર....	... ૫—૬
૨	જું મીસ—ડાર્લિંગ ...	... ૬—૯
૩	જું કવીતા કઇ સરસ ? ...	... ૧૭—૧૪
૪	યું ડાર્લિંગ દેઝ ગુડ ગર્લ ...	... ૧૪—૧૭
૫	મું તણુ છબી ...	... ૧૮—૨૧
૬	હું રાધવદાદા ...	... ૨૧—૨૭
૭	મું સંન્યાસીની આત્મકથા ...	... ૨૭—૩૧
૮	મું કડવું વૃક્ષ ...	... ૩૧—૩૩
૯	મું સ્નેહબાળાનો વીયોગ ...	... ૩૩—૩૭
૧૦	મું મામા બોધારામ ...	... ૩૭—૪૨
૧૧	મું મીસરનું બુલ બુલ... ...	... ૪૨—૪૪
૧૨	મું યુનીઅન કલ્પ ...	... ૪૫—૪૮
૧૩	મું સ્વદેશમાં ડોક્ટરી ...	... ૪૯—૫૩
૧૪	મું વૈધરાજ ધોન્ડીઆપંત. ...	... ૫૫—૮૪

ડૉક્ટર ઘનચક્રર બાટલીદાસ

અલ્લલટપુનું

(ટુંક જીવન ચરિત્ર.)

પ્રકરણ ૧ છું.

વર્તમાન પત્રમાં જાહેર ખબર.

જો જો આ વાત મારી નથી. મારી પાડોશમાં રહેતા ઘનચક્રરની છે. હું રમૂજનેજ પસંદ કરું છું. રમૂજ, એ એક જ્ઞાન સરીતામાં બહેતો આનંદ કરો છે. જ્ઞાનને વધારનારી એ એક શક્તિ છે. તેમાં જો બહેરામાં રમૂજ હોય તો તે એક ઇશ્વરી બક્ષીસ જ છે.

ઘનચક્રરના પિતાનો વિચાર માત્ર તેને કંચી કેળવણી આપી સાહેબો જોડે વાતચીત કરી શકે, એમ કરવાનો હતો. ઘનચક્રર મેટ્રીક ક્લાસમાં હતો એટલામાં તો પિતા દેવશરણ ચર્ચ ગયા. "દેવની વાત અદ્રશ્ય છે" માણસ ધારે છે શું અને ઇશ્વર કરે છે શું?—

ઘનચક્રરે સંબંધી પણ તેવું જ બન્યું. પિતાના અવસાન પછી તો ધરનો ઉત્તરાધીકારી માત્ર ઘનચક્રર જ હતો. ઇશ્વરે

તહેનામાં પહેલાં ગુણુ મૂકી અને પછી ધનચક્રર નામ પાડવું. એમ સંકલના કરી હતી. પિતાના અવસાન પછી જે કાંઈ મિલકત હતી તહેનો ભોક્તા ધનચક્રર જ હતો. ધરમાં કોઇથી “ચૂંચા” ભોલી શકાયજ નહિ. કારણુ એ જાતનો એનામાં એક (મેટ્રીક) પાવરજ હતો.

લંડન રહસ્ય તો એણે ધણીવાર વાંચેલું. એનાં દરેક દરેક પાનાં આઠ આઠવાર ઉઠાવી નાખેતાં, હું અંગ્રેજી જાણું છું પણ ઉદ્ધત વર્તન મ્હને પસંદ નથી. વર્તન પસંદ હોય તો તે માત્ર ધનચક્રરને જ હતું. તે ધણી એક વર્તમાન પત્રો વિલાયતથી મંગાવતો એ વાંચીને એનાં કેટલાંક જુનાં સડેલાં પાનાં મારા ધર આગળ ફેંકી દેતો. એ પછી તે છાપાં મારા વાંચવામાં આવતાં. જેમાંની જાહેર ખબરોનેજ હું પસંદ કરતો. અંગ્રેજી વર્તમાન પત્રોમાં કેટલીક “હુન્નર ઉદ્યોગની” કેટલીક વેપાર સખંધની કેટલીક મોહ માયાની તો કેટલીક માનસીક વૃત્તિઓને ખરાબ કરે. એવી જાહેર ખબરો ધણી હોય છે. આપ અંગ્રેજી જાણતા હોવ અને વાંચી હોય તો તે અનુભવ સિદ્ધ છે. એમ સમજી એ સખંધી વધારે કહેવું ઉચિત નથી.

પ્રકરણુ ૨ જી.

મીસ ડાર્લીંગ.

મીસ ડાર્લીંગ સખંધી મેં એક વર્તમાન પત્રમાં વાંચ્યું હતું તે ફક્ત ધનચક્રરનું નાખી દીધેલું વર્તમાનપત્ર મારી જિ મારા ધરમાં લાવી હતી. એક ચિતે મેં તે છાપુ વાંચ્યું કે

અંગ્રેજી પરિસ્થિતીના યોગે મારે મન ચંચળ થયું. જાહેર ખખર વાંચ્યા પછી તો તે વિશેષ દ્રઢ થયું. અને ડાર્લીંગની હકીકત મારા મગજમાં ફસી ગઈ. અંતર જુદા જ પ્રકારનું થઈ ગયું. અને એ જાહેર ખખર હું ઘડી ઘડી વાંચતો એ નામમાંજ એક ખૂબી છે. તો એ મોહિનીમાં રૂપ, ગુણ, અને સૌંદર્ય કેવાં હશે? એ જાહેર ખખરના વિચારોમાંજ મારે મન બીજી બેસતું છે. એટલામાંજ ધનચક્ર મ્હારે ઘેર આવ્યો.

ધનચક્ર મ્હારા ઘરમાં આવે એ જિને પસંદ નહોતું કારણ ધનચક્ર ઉદ્ધત છે. એમ મારી જિ સમજતી હતી. મેં એને કંઈ કહ્યું નહિ. એટલામાંજ ધનચક્ર મ્હારી રહામે ખુરશીપર બેઠેલીને બોલે. મેં પૂછ્યું—

ધનચક્ર? આ વર્તમાન પત્ર ક્યાંથી આવે છે? આમાં ડાર્લીંગની જાહેર ખખર છે. એ ડાર્લીંગ કાણ કાણ હશે? હું પૂંછું છું એટલામાંતો કડપથી મારી જિ સાંભળે એમ પાંચ સાત જવાબ ધનચક્રે દઈ દીધા “ શું નથી જાણતા?”

ડાર્લીંગ એ એક મોહક પરીજન છે. એ નાચવા વાળો છે. નાટકની એક્ટ્રેસ છે. ઘણા લોકો એને ત્યાં જાય છે. બસબસાએને એની ખુશામદ પસંદ છે એસ શું કહેવડાવે છે? જેવડે મારા કાનમાં પહોંચે કંઈક ધીમેધીમે ધનચક્રે કહ્યું જે મારી જિ એક કોરે કાન માંડીને સાંભળતી હતી. કારણ તે બડી ચાલાક અને ચખરાક હતી એટલામાંજ બહારથી આવેલ સભાગાયો ધનચક્ર? ધનચક્ર?

બોલ? આવ્યો? એમ કહેતાં તે ઉઠ્યો. કારણ ધનચક્રની માતા એને બોલાવતી હતી. હું પણ એની સાથે ગયો, મારે ડાર્લીંગ સંબંધીની વિશેષ હકીકત મેળવવાની હતી.

અમો ગયા, કે માતાએ કહ્યું:—ખેટા? ધરનો સર્વે કારબાર ત્હારા ઉપરજ છે. ત્હારા પિતા ત્હને બાલ્યા વસ્થામાંજ મૂકી ગુજરી ગયા તોપણ હવે તું પાકટ ભુદ્ધિનો છે, ત્હારે હમણાજ કાંઈ ધંધા-રોજગારમાં જોડાઈ મારૂં અને આ મારી પુત્ર વંશુ (ધનચક્રની બિ) નુ પોષણ કરવું જોઈએ.

એ પછી ધનચક્રે વિનીત બાવે કહ્યું:—માતા! હું ક્યાં ના કહું છું. હું મેટ્રીક થયેલ છું. સર્વ સિદ્ધાંતોનો હું આદરણીય છું. આપની કૃપા પ્રસાદીનો હું સેવક છું. તમો જાણો છો કે; મારો અભ્યાસ હજી કાચો છે. “ન્યુ અંડર ગ્રેડ્યુએટ” મુજબ તો તે અહીં બની શકે એમ નથી. જો તમો કહો તો વિલાયત જાઉં ત્યાં ગયા પછી તો અભ્યાસની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી. મોટમોટા સાહેબોની રીત બાતમાં આવીશ, એટલે ન છૂટકે તેઓને ડીમી આપવી પડશે. તમારો વિચાર મને જણાવવો જોઈએ નહીં તો મારો મગજ હમણાં બહુ જ ગરમ છે. એમ કહેતાં ધનચક્રે રામાને હાથ મારી—રામા? હે રામા? જી શેઠજી કાય? કસે બોલાવ લે સાબા હરામખોર ચાહા લાવ ચીરટનુ બાકસ લાવ! અને આ તકીયો બરાબર સાફ કરી દે—હાસી ચંદો કાઠે ગેલી? !—એમ કહેતાં ધનચક્રે મનના આંતરીકત ગુસ્સો ધરનાં બધાં માણસો ઉપર જાહેર કર્યો.

બિચારી ત્હેતી માતા એકલી-બોળી, અને સાદા વિચારની હતી. તેમજ ધનચક્રનો બદલાવલો ગુસ્સાદાર ચહેરો જોઈ તેમજ ત્હેનો કડક અંધ જવાબ સાંભળી ગભરાઈ ગઈ. અને ત્હેને વિલાયત જવાની આગા આપી દીધી.

મેં પૂછ્યું:—ધનચક્ર ? આ ત્હારો શો નવો સાહસ ? આપણા વડીલો દરીયાના ખારા પાણીને અશુદ્ધ સમજી દૂરથીજ ત્યાગ કરતા જો કોઈ વિભાચતનું નામ લે, તો તેને જાતી બહાર મૂકતા. અને તેં તો ઠેક વિભાચતનો જ સાહસ ખેડ્યો. તેં ન્યાત જાતનો કાંઈ વિચાર કર્યો ? ત્હારા પિતા કે જે જાતીના અગ્રેસર હતા. ને તેઓ ચામડાનો જોડો પહેરતાં અપવીત્ર થતા. અને ધણાઓને ફક્ત સમરેટ પીતાં દાંડ કરેલો, ને જે કોઈ સાહેબની જોડે વાતચીત કરતો. તો ત્હને જાતી બહાર મૂકતા. અને એવા સાચા પિતાનો પુત્ર તું વિભાચત જાય અને માંસની ટોપલીમાંનો આટો ખરીદી તું બિસ્કુટ કરીને ખાય એ શું ત્હને જાતીવાળા જાતી બહાર નહીં મૂકે ? આ સાહસ તું છોડી દે.

“ધનચક્રે જે અક્ષરમાં કહ્યું:”—સાલા કાણુ બોલ ?

ધનચક્રરતું ઉદ્ધત વર્તન અને મ્હારી હકીકત સંબંધતાંજ ધનચક્રરની માતા ગભરાઈ ગઈ. અને અિ એક ખૂણે બેસી ડૂસકે ડૂસકે રોવા લાગી. તો પણ ધનચક્રે અને તેટલી ખૂબીથી “લંડનરહસ્ય” માંતું એક પિકચર મને બતાવ્યું—તે પિકચર જરા બિજાતસ અવસ્થામાં ચિત્રેલું હતું.

મેં પૂછ્યું:—ધનચક્ર ? આ કાણુ ?

ત્હોણે કહ્યું:—જાણ અં.....? શું ત્હમને ખબર નથી ? તે આપણી ચિત્ત પરિચિત્ત વ્યક્તિ ડાહ્યાંગ છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

કવિતા કઈ સરસ ?

ડાહીંગ ? એમ કહેતાં જ મને પણ મોહ ઉત્પન્ન થયો. મનુષ્યના વર્તનમાં અને તેના સીધા સાદા સ્વભાવમાં આડે આવનાર માત્ર મનની ખરાબ વાસનાઓ અને મોહ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. મારૂં મન વિલાયત જોવાને અને નવનવી હકીકતો શિખવાને અને છેવટે ડાહીંગના દીવોજન સમુદાય સાંભળવાને પ્રેરાયું. અને તે પ્રેરણા સાચી જ હતી. મેં ધનચક્રરત્ની માતાને “લંડન રહસ્ય” માંનો એક પેરેગ્રાફ વાંચી બતાવ્યો. તેમાં એમ જણાવેલું હતું જે:—

“લંડન જેવું પૈભવ શાળી શહેર દુનિયાના બીજા કોઈ પણ ભાગમાં નથી. ત્યાં ગયેલો ગયેલો પણ કેળવણી માણુસ બની જાય છે. વાંદરાઓ રેલગાડી ચલવે છે. કુતરાઓ તોપ ફેડે છે. ચક્રીયો આકાશ માર્ગે ટપાલ પહોંચાડે છે. દુનિયાને છેડે સુધરેલામાંનો એક દેશ તે વિલાયત જ છે. જે માણુસ ત્યાં જાય તો દેવ થઈને આકાશ માર્ગેથી આ ભારતવર્ષમાં ઊતરી પડે. વિગેરે-વિગેરે.”

મેં એટલું વાંચ્યું કે માતાએ ગભરાયલો ચહેરો અદલી નાખ્યો અને આનંદી હૃદયથી તહેને વિલાયત જવાની આજ્ઞા આપી દીધી. ધનચક્રરત્ની જો એક બાળુએ ડસકાં લેતી હતી. તે હસતી હસતી પોતાના ગૃહ કાંચમાં ચપગના બતાવના લાગી. ને હું ડાહીંગ સખં-ધીના વિચાર કરતો મારે ઘેર ગયો જેમાં મારે પણ વિલાયત જવું, એમ નવો વિચાર સ્ફુર્યો હતો;

મારી ગૃહણી પ્રેમાળ અને આનંદી હૃદયની હતી. તેણીએ કહ્યું. તમો ક્યાં ગયા હતા ? અને કેમ ઉદાસમાં છો ?

મેં કહ્યું:—હુ ધનચક્રરને ત્યાં ગયો હતો. અને મારા એક મીત્રને મળવા સ્ટેશન ઉપર ચક્રર મારી આવ્યો કારણ તેઓ આ-જની ટ્રેનમાં વિલાયત ગયા.

શ્રિએ પૂછ્યું:—તહમારા મીત્રનું નામ શું ?

મારા મીત્રનું નામ ખુરશીખસાદ ટેબલશંકર વકીલ ખી. એ. એલ. એલ. ખી. એલ. એમ. એન્ડ. એસ. ડી. એફ. એક્સ. ઝાંશીશીઝો. બેર એટ્લો છે. “મે તડાકે દમ ડીઝી સાથે જવાખ આવ્યો.”

અરે આટલી બધી ડીઝી હોય ? “શ્રીએ ખમચાતાં કહ્યું.”

હા-હા-કેમ નહિ ? જ્યાં જે ભાષાનું માન છે. ત્યાં તે ભાષા સાંભળવાને, શિખવાને લોકો તડામાર ઉદ્યોગ કરી રહ્યા છે. તે તો વુ સમજે છે. ? ”

ડીક પણ તમો અંગ્રેજી બણ્યા છો. પણ આટલી ડીઝી ક્યાંક મેળવી હોય તો સાર.

મેં કહ્યું:—“મારે ડીઝીનું શું કામ છે ? એ ઉપાધી મને નોંધતી નથી. જ્યાં મારી કલમને, મારી સ્વભાષાને માન છે. ત્યાં આનંદ અને ડીઝી બેઉ સરખાં છે.”

ડીકડીક અંગ્રેજીમાં પેલું “હોરેસિયસ” કહેવાય છે. તે કવિતા બણ્યા છો.

હા; હજુર કહો તો જનાબ હુ ગાર્ડ બતાવું ? “મેં ખુશી થતાં શ્રિને કહ્યું.”

ઓ ખુશી મઠ મઠ અને મેં હોરેસિયસમાંનું સંગીત શરૂ કર્યું:—

હાર્લ પોર્સીના ઝાંક કહુશીયમ,
બાય ધી નાઇન ગોફ્રસ હી સ્વૉઅર.

ના, ના ? મને એમાં કાંઈ સમજાયું પડી નહીં. કોઈ ગુજરાતી
ગાયન ગાયોતો સારું “ સ્વિએ કહ્યું. ”

મેં કહ્યું:—તેનો તાલ સુર નેમશી ?

ના ના ? જેવું આવડે તહેવું જવાબ મળ્યો.

કવિત.

મારે ઘેર આવલો માવા રે,
ભાવે તો દેખરૂ ખાવાઈ ?

હેતરને શેઠે પાચીસે હાંબડીને ઉજ્યો સે ઠાહ,
અસ્થા ઉનો ઉનો શંધીસે સીસડો સ્થા કરહણીયા.

ખાણુ હોય તો આવલો સ્થા કરહણીયા માંહે,
રેહુ ઘોળી ધળ્લ સાહ—મારે ઘેર આવલો.

વિગેરે   વિગેરે   વિગેરે

અરે ? આતો તદન જુનુ કંઈ રાગ રાગણી વગરનું તમને તો
કાંઈ ગાતાં એ આવડે નહીં. જુઓ; હું મારા સુર આલાપની સાથે
કાંઈક સંગીત તદમને સંભળાવું.

“ એમ કહેતાં દૂર પડેલી સારંગી હાથમાં લઈ. એવા તો સુર
અલાપથી ગાયન શરૂ કર્યું કે, “ ડાલીંગની મોહ માયાને હું તદન
જૂલી મથો. ધનચક્રને પાડોશમાંથી સંગીત સંભળવા બોલાવ્યો. તે
શ્રુત વ્હડવી સીગરેટના જોડે જોડે કાઢતો મારા સ્થાને ખુરશીપર
આવી અઢેલીને બેઠો.

ધનચક્રર જેમ જેમ ગાયન સાંભળતો ગયો. તેમ તેમ વંન્સ-
મોર, વન્સમોર, કહેતાં તાલીયો પર તાલીયો ઠોકતો ગયો. ગાયન શું
હતું ? તે એક બે કડી આપને જાણવા અત્રે જણાવું છું;—

(હિંદીમાં)

ખંન્સિવાલા આજે હમારે દેશ;
સુરતી સાવરીયાં પરદેશ—ખન્સિવાલા.

આવન, આવન, કહાં ગયોજી—કર ગયો કાલ અનેક,
ગીનત, ગીનત, લીસ મઠ મોરી,—આગરીયારી રેખ—ખન્સિવાલા.

ગાયન પુરૂ થયું કે જિએ પૂછયું, તમારું અગ્રીજ ગાયન સારૂ
કે જીવું ગુજરાતી બબન સારૂ મેં કહ્યું;—ના—ના ત્હારો કંઠે સ્વર.
અને હિન્દી ગાયન બહુજ ઉત્તમ હતો.

સાંભળી, ધનચક્રરે મારા તરફ આંખનો ડોળો ફેરવ્યો છુપી
ચીઠીમાં લખી બત, બચું. જે બાપ અં.....? અને આટલું બધું
માન નહોય નહિતો કાલે નાટક અને આપેરા હાઉસોમાં જવા
રકઝક કરશે ને તમે હેરાન થશો છદ્ નાન્સન્સ તદ્દન તમે ખાયલા
હો. એમ કહેતાં ધનચક્રર ખીજામ અયેલા સ્વભાવમાં ધેર
ચાલ્યો ગયો.

આટલો આનંદ છતાં મારું મન વિલાયત જવા સખંધી ઉદ્દેશ
યુક્ત થઈ ગયું.

જિએ પ્રેમ કટાક્ષથી કહ્યું; તમે જા માટે ઉદ્દેશમાં છે. તમને
મારા સમ તમે ખામ હ્યો—ધનચક્રર બાપએ તમને તે દિવસે કાનમાં
ધીમેથી શું વાત કરી હતી ? હું બધું સમજી મઠ છું. અને તે પ્રકા-

શર્મા કહેવાય એમ નથી. એમનું ઉદ્ધત વર્તન મને પસંદ નથી. એ માટે તો હું તમને એમના ઘેર જવા ના કહું છું. ઉઠો! ત્હમો ખાઈલ્યો. પ્રાણ પ્યારા ! મારા હૃદયના દેવ ઉઠો. રીસાતું તે થોભ નથી એમ કહેતાં મારે કંઠે ખાઝી પડી. એનો આનંદી સ્વભાવ અને મારા પ્રત્યેનો એનો સાચો પ્રેમ જોઈ હું વર્તમાન પતની જાહેર ખચરને ભૂલી ગયો. પણ લંડન જોવાની ઉત્સુકતાએ મારી સ્મૃતિમાં વધારો કર્યો. વિદ્યાવત જતું, એ એક મારે માટે રહેલું જ હતું. કારણ ધનચક્ર પૈસાદાર—અને ધનીક ગૃહસ્થનો પુત્ર મારો આત્મિ-ચરનેહી પ્રેમી મિત્ર હતો. હું ખાતો હતો ને સ્ત્રીએ કહ્યું.

તમો બનાવકરના પરમા પેલું ચોપડીમાં શું વાંચના હતા ? એ જલ્દી કમાઈની ફાટમાં રહી હું જોતી હતી. ત્હમાંનું મેં કંઈક સાંભળ્યું પણ નહિ. ત્હમને હું વિદ્યાવત જવા દેવાની તૈયારી અર્થાત સ્ત્રીએ મને વિદ્યાવત જવા સાફ સાફ ના પાડી લીધી. કારણ કે મેં એને ડાર્લીંગ સમજી છે એક એ વાત ત્રાત કરી હતી.

પ્રકરણ ૪ થું.

ડાર્લીંગ ઈઝગુડ ગર્લ.

જુખત આગળ ચાલ્યો. એ પછી આઠ દસ દિવસમાં તો સ્ત્રીનો પ્રેમ મેળવી ત્હની સાથે વફાદારીનો સાચો કાલ આપી, મેં એની વિદ્યાવત જવાની રજા માગી. વિદ્યાવત જઈ ત્હને જ હું યાદ કરીશ. વિદ્યાવતની અન્ય સ્ત્રીઓને હું

જેન શમાન ગણીશ ત્યારે નિશ્ચિંત રહેવું. મારા વર્તનમાં કંઈક જાતનું દુષણ હોય તો તે ફક્ત ધનચક્ર મારો મિત્ર છે.

વાત ચાલે છે. એટલામાંજ ધનચક્રર મ્હારે ઘેર આવ્યો જેની ખગલમાં પેલું “લંડન રહસ્ય” પુસ્તક હતું, અને તે ન્યુસ-પેપરનો ફકરો વાંચતો હતો. મેં એને આદર માનની સાથે તકીયા પર બેસવા કહ્યું. પણ તે ખુરશી પર જઈને બેઠો. મેં કહ્યું. ધનચક્ર ! આ શ્રી સહમજતી નથી. વિલાયત આવવા મારો વિચાર તો છે. પણ શ્રિના વિચાર આગળ માઈ દીવ્ર એ સાહસમાં ઉતરતું નથી.

એ પછી ધનચક્રરે પોતાનો “ઓડીયંટ” બદલ્યો અને મારી શ્રી જોડે નિચે મુજબ વાતચિત કરવા લાગ્યો.

તમો પૈરાં માત્ર પુલીશ લોક છો. શ્રિઓ આ દુનિયાની જડ વસ્તુ છે. ખાવલાપણું એ માત્ર શ્રિઓમાંજ છે. વિલાયતની બુમી ઉપર અને ખાવલોડમાં ધણી સફેજો યઈ ગઈ. ધણી ધાંધલોમ ચાલી પણ એમના હક્કો એમને મળતા નથી એ ખરૂ છે. (મારી તરફ જોઈ) બાઈ, અં.....? શું વિલાયત સિવાય નવા ઓડી-યંટમાં લાખત થવાય છે ? આ દેશમાં બળ્યું છે શું ? “ એમ કહી ત્હેણે લંડન રહસ્ય મનિા એક ફકરો મારી શ્રી સહામે ખુરશી પર બેસી. ચીફ્ટ પિતાં પિતાં વાંચવા માંડ્યો.” જેમાં એમ હતું જે,

“ મૂખું લોક લંડનની વાતોમાં કાંઈ સહમજતા નથી, બારત વર્ષની ગંગા નદી કરતાં ટેમ્સનો મહિમા મોટો છે. એ રંગ બુમી ઉપર ધણા ફરેસ્તાઓ ઉત્પન્ન થયા. લાખો મનુષ્યો ઉપર પરાપકાર કર્યો. અને ધણા માણસોને વહાડ કાપ કરીને જીવતા કર્યા. ધણાં પુસ્તકો છપાવ્યાં અને કળા કૌશલ્યમાં ધણોજ વધારો કર્યો. અન્ય દેશોની લક્ષિમ લંડનમાં આવી વસેલી છે. વગેરે વગેરે.”

પછી ધનચક્રે આગળ ચલવ્યું; બાબી ? આ શું એણે ખોટું લખ્યું ? એમ કહી બે ત્રણ પાના ફેંદી એના કરતાં પછુ બે ત્રણ સરસ ફકરાઓ વાંચી સંભળાવ્યા. પછી ઉપદેશ આપતો ધનચક્રે કહેવા લાગ્યો.

અમો વિશ્વાયત ગયા પછી નવી ડીઝી મેળવી અત્રે કાષ્ટ જવા જ ખીજનેસમાં જોડાઈશું. મારો વિચાર ફક્ત ડૉક્ટરી લેવાનો છે. બાપ અં.....નો વિચાર પંતુળ [મહેતાળ] ની બાપનમાં જોડાવાનો છે. પણ તેમને કાષ્ટ જ ખીજ જ બાપનમાં મુકી દઈ શું. “ધમ પોઝીબલ” તમો લોક કંઈ સ્થમજતાં નથી.

“લંડન રહસ્ય” ના એક બે ફકરાઓનાં વાંચનથી શ્રિએ મને વિશ્વાયત જવાની રજા આપી દીધી. મેં તેમજ ધનચક્રે વિશ્વાયત જવું એમ નિશ્ચય કર્યો. (ખાનગીમાં) મારી પાસે નાણાંની સવડ નથી, એમ ધનચક્રને મેં જણાવ્યું, તેણે તો મીત્ર ફરજ તરીકે મને ઉદાર દીલથી એમજ કહ્યું જે—

બાપ ! ત્હમને પૈસાની શું ચિંતા હ્યો, આ પાંચ હજારનો એક તે તમારી શ્રિને ખાનપાનનો બંદોબસ્ત કરી લેજો અને લંડનથી અહીં આવતાં સુધી ત્હમારું ખર્ચ ઠેઠ સુધી હું પુર કરીશ. “મુડ ખાય મુડ”

એમ કહી ધનચક્ર પોતાને ઘેર ગયો અને હું “રાજમરી” નું પુસ્તક વાંચતો મારી ખુરશીમાં બેઠો હતો. એ ચોપડીના એક અડધા પેજ પર ન્હાની સરખી જાહેર ખબર હતી તેનો સાર એવો હતો જે:-

Darling is good girl, she is best dancing

girl and new actress rich gentlemen are wanted her but she can not like another etc-etc.

ડાર્લીંગ ઇઝગ્રુડ ગર્લ શીઝઝ બેસ્ટ ડાન્સિંગ ગર્લ એન્ડ ન્યુ એક્ટ્રેસ રીચ જેન્ટલમેન્સ આર વાન્ટેડ્ડર બટ શેકન નોટ લાઇક અન અધર.

ભાવાર્થ:--

“ ડાર્લીંગ એક સરસ છોકરી છે. તે એક હિંમતી જાતનો નાય-નાયવા વાળી નવી એક્ટ્રેસ છે. પૈસાદાર માણસો એને મ્હાલ છે. પણ એ કામને મ્હાતી નથી. ”

એ સફાઈદાર અને સુશોભીત પુસ્તક ઉપર જિની નજર પડતાજ ત્હેણીએ તે મા રા હાથમાંથી છુટવી લીધું. મને પૂછ્યું—આનું નામ શું? મેં કહ્યું:— “ એ રાજબરીનું જીવન ચરિત્ર છે ” એ પછી જિ પાના ઉઠાવવા લાગી એમાં એક ચીત્ર હતું. તે જરા રીટ ડેસર્મ અને મિમલસ જણાય એવું હતું. જિનું મન પુરુષ કરતાં ચંચળ હોય છે. તેણીએ તે ઝાળખી લીધું અને મ્હને પૂછ્યું:— આ કોણ ?

મેં કહ્યું—એ એક એક્ટ્રેસ છે. લંડનમાં શ્રેષ્ઠ ગંજાતી ગાયન-વાદનની હોશિયાર બ્યુટી—મીસ્સ ડાર્લીંગ—છે.

ડાર્લીંગ એમ કહેતાજ ત્હેણીએ તે પુસ્તક ફેંકી દીધું ઝડપ દેઈ એક ખૂણે એની કુમકે કુમકે રોચા લાગી કેશ છુટા કરી મોં ફેરવી લીધું. મેં તેને મ્હારી પ્રતિજ્ઞાઓ યાદ દેવડાવી. વિશેષમાં એને કાંઈક કાંઈક અકાંકારો વડે સમજાવી પડાવી મારી તરફનો સાચો પ્રેમ જાહેર કર્યો, જિનું શંકાશીલ મન પાછું. એના પ્રવર્તી માર્ગોમાં દોરાયું ને હું મ્હારા કામ માટે બહાર ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

ત્રણ છપી.

દીનચક્રર, નવા જમાનાનો સુધરેલ યુવાન હતો એને અંગ્રેજી રીતભાવ પસંદ હતી. એની ભાવનાઓ યુક્તિ-હના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જ દોરાયેલી હતી. કારણ એ અભ્યાસ એણે મેટ્રીકમાં કર્યો હતો, જેનું મન ચંચળ હતું. વૃત્તિઓ મિત્ર ભિન્ન પ્રકારની હતી. તરંગી હતો પણ જરા ઉદારતાએ નમારી દીધો હતો. કાષ્ઠપણ કામમાં એને સાહસ જ પસંદ હતો. કારણ વિદ્યાવતનું પ્રયાણ એણે સાહસથી જ મારંબધું હતું. પુર્વજો કેપર એનો પુરો તિરસ્કાર હતો પણ એ તા માસ્ટર મદાવ્ય ને એ ચલાતો હતો. અને મ્હારા તરફ તો એણે પોતાને આત્મિક રહે જાહેર કર્યો હતો.

ધનચક્રરનું ઘર માત્ર નહાતું હતું. પણ પૈસો અઢળક હતો. એના ઘરના એક ભાગમાં ત્રણ છપીઓ લટકાવેલી હતી. તે તરફ એ ઘણાજ વિચારોમાં લીન થતો. એક છપી વડીલ દાદાની હતી, તે જુની ઉંઝાઈ ચઢેલી અને કાચ કુટી ગયેલો એકી જાત-તમા હતી બીજી છપી એના પિતાએ ચીતારા પાસે ચીતરાવી હતી અને ત્રીજી ફોટો ન્યુએડીટ મુજબ હમણાજ કાષ્ઠ હોંશિયાર આર્ટીસ્ટ પાસે પોતે તેણે તેમજ તેની સ્ત્રીએ પાસે ખેંસી પડાવી હતી તે છપી તરફ એ ઘડી ઘડી જોતો ખુશી થતો અને કોઈક વખત શંકાશીલ

પણ મન જતો. એક વખત તે છપીયો વિષે પોતાના મનની વાત મને નિચે મુજબ કહેતો હતો.

અં.....? જુઓ, આપણા પૂર્વજો તદ્દન “ઓડીયન્ટ” વગરના તદ્દન ખીન સુધરેલા જુની ઢબના દાદાની છપી ઉપરથી એનુ સેન્ડીકેટ જણાઈ આ વ્યું—તદ્દન દાદા આજમુ નહીં તો આટલી બધી દાઢી કેમ ? શું હાનમ લો કનુ અસ્તિત્વ જ દુનિયા ઉપર નહોતું આ દાઢી મુસલમાન વઢો રાજી સિવાય હિંદુ એન્ગ્લો ઈન્ડિયન અથવા ખ્રિસ્તિ કોઈ પણ રાખી શકે નહિ બાઈ? એ વખતના આર્ટિસ્ટોના પણ સકાર જોયા ? એણે આ પિકચર કેવું ચિત્ર્યું છે તદ્દન ઢબ છબ વગરનું દાદાને આવો આર્ટિસ્ટ કોણ મળ્યો હશે ? જો એ મહાપય હાલ હોત તો હુ એને લંડનનો “ગ્રાઈઝ મેડલ” અપાવત કેટલું “મેડ પિકચર ?” એમ કહી ધનચક્રરે હસી પડ્યો અને હુ માત્ર ગુલાસાથી વિચાર કરતો એ છપી તરફ જોઈ રહ્યો—વળી ધનચક્રરે આગળ ચલાવ્યું:—

અં.....? દાદાએ ફરીરની પુરી માવજત રાખી નથી એમ એમના શરીર ઉપરથી જણાઈ આવ્યું. એ વખતના ડાક્ટરો એ તદ્દન એખીયલ અને ગાઉધરા માણસો હોવા જોઈએ. અથવા તો મિકિ-ત્સકની સલાહ લેવી. એ દાદાની અળસાઈ જ નહિ તો ખીજુ શું ? કેટલું ખરાબ પિકચર ! તદ્દન “ઓડી વિધાઉટ બ્લુડ” અર્થાત્ લોહી વગરનું સુગ્રાઈ ગયેલું હાડપીનર છટ ડાક્ટરોએ એ વખતે દાદાને “મેડીન્સપ્રુડ” આપવું જોઈએ. એમ કહી ખીજુ છપી તરફ દૃષ્ટિ ફેરવતાં, ધનચક્રરે આગળ ચલાવ્યું ”

આ ખીજુ છપી તે મારા પિતાજીની જ છે. પણ એમાં

એ જુના આર્ટિસ્ટોની મોટી ખામી છે-માપા ફેટલા જુના વિચારના અં..... એમના જુના ભુટ જોયા ? કામડાની ચાંચ જેવી ઉપર તોટી જોઈ ! કેવું મોટું પાંચડું અરે ! એ તથું ફેટલું ખરાબ ? કપાળમાં તિલક એક “ ન્યુસેન્સ ” સમાન જણાય છે. આ એક પૌઝીશનની ખામી નહિ તો ખીજુ શું. કેમ ભાઈ ? કેમ કંઈ ખોલતા નથી ? આ બે છખીમાં ત્હમને કંઈ જણાયું ?

મેં કહ્યું:-ધન્યકર, જો એમાં દષ્ટિએ જોતાં આપણા હૃદયની ખરાબ વાસના એજ આપણી ભૂલ છે. દાદા જુના વિચારના હતા પણ તેઓ ધાર્મિક અને આસ્થાવાન હતા. તેમણે વખતની પશ્ચિમાત્ય વિદ્યા માત્ર અંધારે છુપાયેલી હતી, તે કરતાં ત્હારા પિતાની છખી સારી છે અને એ પછીનો ત્હારી છખી ઘણીજ સરસ છે, તે એક ઇનિયા પર સુધારાની નવી કળાની ખરી ખુખી જ છે. ભાઈ ? ખરાબ વાસનાને રોકી શુદ્ધ વિચારોમાં રહેવાથી આત્મિકતા થઈ શકાય છે, ધન્યકર ? જો આ છખીઓને નવા આર્ટિસ્ટો પાસે ચીતરાવવી હશે તો તેમ પણ ખની શકશે.

પણ:-હમણાં પુરમઃ ક્યાં છે ? “ ? ધન્યકરે કહ્યું ” વિદ્યાયતથી આવ્યા પછી “ ન્યુએડીટ ” મુજબ હું એ ફેટો તૈયાર કરાવશ. પણ ત્હમોએ વિદ્યાયત આવતા સંજંધી શો વિચાર કર્યો આપણે માર્સેલ્સ થઈને જઈશું કે પરભાર્યા લંડન ઉતરવું ? ટીકા-ટનો અંદોલન અગાઉથી કરી લેઉ.

મેં કહ્યું આપણે તે માર્સેલ્સનું શું કામ છે ? પરભાર્યા લંડનજ ઉતરવું. પણ ભાઈ, ધન્યકર ! ત્હે ત્હારા જીનો રજા મેળવી. ?

એ પછી ધન્યકરે કડક મીઝમાંજ કહ્યું:-હું જિને માનતો

નથી. એ ખરાબ જડ વસ્તુ છે. એટલુજ સમજી હું એનો દુરથી ત્યાગ કરું છું. મારા વિલાયતના પહેલાજ વિચારોમાં એ દૂસકાં લેતી હતી. એતો ત્હમો જાણો છો. બાઈ હું જ્યારે સ્વામિ દયાનંદનો શિષ્ય આર્ય સમાજીય ત્યારે ત્હેની સ્ત્રિ એક શુદ્ધ સનાતની. એ કેટલુ ખરાબ હુ મુર્તિ પુંજને વખોડી કઢાડુ અને એક “ટાયડ” સમાન ગણું. ત્યારે એ નાની નાની મર્તિઓને ધુપદીપ નૈવેદ્ય ચઢાવીને સ્તોત્રો ગાય મારા વિચારોથી તે તદન વિરુદ્ધ હવે હુ એને કેવી રીતે કહી શકું ? ટુંકમાં હું એને કાંઈ કહેવાનો જ નથી. આ મેલમાં ત્હમારે પણ તૈયાર થવું જોઈએ હું ધારું છું કે આવતી કાલની ફાસ્ટમાં મુગ્ધ એ પછી ત્યાં જો ચાર દિવસ રહી. મીત્ર મંડળને લંચપાટી આપી, અને આપણુ આગળ રવાના થઈ શું. એટલું કહી ધનચક્ર પોતાને ધેર ગયો ને હું એક વિચારમાં લીન થઈ ગયો હતો. એ વિચાર તે માત્ર મીસ ડાલીંગ સંબંધીનાજ હતા.

પ્રકરણ ૬ હું.

રાધવદાદા.

માનસીક વૃત્તિઓ પોતાનું કામ ઝડપથી બજાવ્યા જાય છે એ વાત નિશ્ચય છે તેવીજ રીતે અમારો વિલાયત જવાનો વિચાર નિશ્ચય થયો. તે બાબતની તૈયારીઓ થવા માંડી, જે ત્રણ દિવસ અગાઉ મીત્રમંડળ તરફથી લંચ પાટીઓ થવા માંડી. જે દિવસે અમારે જવાનું હતું તે દિવસ અગાઉ સરસામાન લગેજમાં રવાના કર્યો. અમારા શુભ શુકનનો વખત આવી પહોંચ્યો. હું ગરીબ છું.

સાદો છું. નિખાલસ યુદ્ધિનો છું. એટલે મારા હિપર મીત્રમંડળ સમાસંબંધીઓનો પ્રેમ થોડો જ હોય તે સ્વાભાવિક નિયમ જ છે. ધન-ચક્રના ઠાઠ વૈભવ પ્રમાણે આશિર્વાદો આપવા કેટલાક બીજાક બ્રાહ્મણો બહાર ટાળું વળી બેઠા હતા. તેની જિએ સૌભાગ્યના પૂરા ચિન્હો ધારણ કર્યા હતા. લલાટના સૌભાગ્યની ખીંદી પ્રકાશી રહી હતી. મહોલ્લાની કેલ્લીક સૌભાગ્યવંતી જિઓ ધનચક્રને આશીર્વાદ આપવા નવનર્ત કપડાં પહેરીને આવી હતી. વૃદ્ધ ડોશીયો લાકડીના ટેકાથી ઠચુકતો ઠચુકતો ધનચક્રના ઓવારણાં લેતો હતી. કેટલાક વેદીયા બ્રાહ્મણો બહાર બેસી આશિર્વાદનાં સ્તોત્રો બજાવતા હતા. અને ધનચક્રર ખુટ પાટલુનની તંપારીઓ કરતો હતો. હું ધરનાં માણ્સોને મળી બેટીને ધનચક્રને ત્યાં હાજર થયો. કે તેણે પૂછ્યું. “હવે કેલ્લીકવાર ટાઇમ લેમટ થયો.” બ્રાહ્મણોને કહીયે કે તમારા સ્તોત્રો બંધ કરો. એમ કહેતાં તે પોતાના મારટર મહાશયને મળવા આવુર હતો. એટલામાં જ મારટર સાહેબ આવ્યા. કે ચપટી વગાડતાં અમને સ્ટેશન પર જવા સુચના કરી પુણું વિવિસદ સમાં સંબંધીનો આશીર્વાદ મેળવતો ધનચક્રર બહાર આવ્યો. વેદીયા બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કર્યાં. કેટલાંક બીજારીઓની બીડ મચી રહી હતી. તેમને પણ છુટે હાથે બે બે ચાર ચાર પૈસા આપ્યા. ભાડાની ગાડી આવી, ગાડીવાળાએ કહ્યું શેઠ ગાડી લાવું કે ?

ધનચક્રરે જવાબ વાળ્યો. “હા.”

તમો વિલાયત જાઓ છો ? “ગાડીવાળાએ કહ્યું.”

હા-હા-હરામખોર બકબકાટ મત કર. ધનચક્રરે કહ્યું.

તો. શેઠજી. સ્ટેશનના ત્રણ રૂપિયા પડશે. ધનચક્રરે ખીસામાંથી પૈસા કહાડ્યા અમો ઝડપ દ્રષ્ટ ગાડીમાં બેસી ગયા, ને ગાડો પુર પાટ

અમદાવાદના સ્ટેશન પર આવી પહોંચી સ્ટેશન ઉપર મીત્ર મંડળ તરફથી સાફુ ઍન્ડ હાજર હતું. અમને છું...સું...સું...ના અવાજે આશીર્વાદ આપ્યો. અમોએ હર્ટ કલાસની ટીકોટ લીધી. ને સ્ટેશનમાં દાખલ થયા.

અમદાવાદ મુંબઈનું બચ્ચું છે. વેપાર રોજગારનું મોટું ધામ છે તેને વિદ્યાવતના માનચેટરની ઉપમા આપી છે, તે ખરું જ છે. પણ શહેરના પ્રમાણમાં સ્ટેશન ધણુંજ જુના સમયનું છે, સ્ટેશન ઉપર એટલી ગરદી હોય છે કે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. એવા શંકુ મેળામાં સમય સુચકતાથી ચાલવું એજ વ્યાજખા છે.

અમો સ્ટેશનની અંદર દાખલ થયા કે મુખમ મેલ બૂં—બૂં—કરતો અમારી નજર આગળ ઉપસ્થિત થયો જેમ તેમ કરી અમો એ અમારી ખેડક લીધી કે અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં એક ગૃહસ્થ હાફલા ફાફલા થઇને ધુસી ગયા. તે ગૃહસ્થ દક્ષિણી હતા અને તેમની જોડે એક ન્હાની ઉમ્મરનો સન્યાસી હતો.

એ બંગાળી સન્યાસી હતો. તેનું વય માત્ર અઢાર વીસ વરસનું હતું. શરીર ગૌરવર્ણ હતું. તે વિવેકી અને મર્યાદશીલ હતો, તેની કાન્તિ બાળ બ્રહ્મચારીને શોભાવે એવી હતી જરા બમ્મતનો અર્ધ બગાડો હતો. મેં વિચાર કર્યો; આણે આટલીનાની ઉમ્મરમાં સન્યાસ કેમ ધારણ કર્યો હશે ? આવા માણસને માન આપવું તે આપણી ફરજ છે. હું જ્યારે સન્યાસી તરફ પુન્ય ભુલિથી જોઉં છું, તો ધનચક્રર એકદમ પેલા દક્ષિણી ગૃહસ્થ ઉપર ખીખમ ગયો—

તમો અહીં કેમ ધુસી ગયા ? આ બાવાને અહીંથી ફર કરો એવા બીખારીને કેમ દાખલ કર્યો ? હું ટીકોટ કલેક્ટરને કહીશ એમ ધનચક્રર—ધમકી ઉપર ધમકી આપતો ગયો. મેં તેને સમજાવ્યો

કંડો પાડ્યો. ત્યારે તે ચુપ રહ્યા, મેં પેલા દક્ષીણી ગૃહસ્થને જગ્યા કરી આપી, સંન્યાસીને આસન આપી બેસાડ્યો, હું પૂછુ છું એટલા-માજ દક્ષીણી ગૃહસ્થ ખીજાઈ ગયા.

“ભાઈ ? અગીતલી ચે ઘેટે બકરેચી ગાડી-લેકાર ગરદી આ હેવુ”-તે ગૃહસ્થે પોતાના કુખનું વર્ણન કર્યું. માંહે ધનચક્રે ટાપસી મારી,—ભાઈ ? આ કંપની ધણીજ ખરાબ છે. આતો ઠીક છે કે આપણ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં છીએ, થડં ક્લાસના પેસેન્જરોને તો માર કુંસાથી કામ લેવામાં આવે છે. હુ આ વિષે લંડનમાં લેકચર આપીશ ટીકીટ કલેક્ટોરોની જો હુ કમીના ફોટા મહોલ્લે મહોલ્લે વહેંચીશ ને કુંસા કેમ મારવામાં આવે છે તે વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર કરીશ. બનશે તો પાર્લામેન્ટમાં પણ બીજ રજુ કરીશ. છટનાં-સન્સ આટલી બધી ગીરદી પણ કાંઈ જોવામાં આવતું નથી.

મેં કહ્યું ધનચક્ર તારી ડંકાસ રહેવા દે કંપનીમાં હજારો-લાખો માણસો મુમાશરી કરે તેટલા બધાની ક્યાં-સુખ સગવડ રાખી શકાય એતો જોને માથે બોળે હોય તેજ જાણે કે આ કામ મારે સુખે કુંખે પુર કરવાનું છે. ભાઈ આ સંન્યાસી બંગાળી યુવક છે. અને આ દક્ષીણી ગૃહસ્થ છે, બંને જુદા જુદા દેશોના વતની છે. માટે આપણે તેમની હકીકત સાંભળવી જોઈએ. તરતજ ધનચક્રે પલાંઈ વાળોને મૌન્ય ધારણ કરી બેડો. મેં પેલા દક્ષીણી ગૃહસ્થને પૂછવું શરૂ કર્યું.

તમો ક્યાંથી આવો છો ? ક્યાં જવું. આ સંન્યાસી ક્યાંના વતની છે. અને આપનું નામ શું ?—હું બંગાળાથી આવું છું. આ સંન્યાસી કલકત્તાના ધનીક ગૃહસ્થનો પુત્ર છે. તેણે ગૃહ સંસાર સંબંધીની ખટપટથી આટલી ન્હાની ઉંમરમાં સંન્યાસ

મહત્ત્વ કર્યો છે. તેને હું નાશીક ત્રાંચકની યાત્રાએ મુકવા જઈ છું. મારું નામ રાધવદાદા, તે ગૃહસ્થે પખા વડે પવન નાખતા જવાબ વાળ્યો. પછી મેં સંન્યાસીને પૂછ્યું:—“ મહારાજ આપ ક્યાંથી આવો છો ? (સંન્યાસી ગુજરાતી જણતો હતો એટલે તેણે તો ગુજરાતીમાં જ શરૂ કર્યું.)

હું કલકત્તાથી આવું છું. “સંન્યાસીએ કહ્યું”—આપે આટલી ન્હાની ઉંમરમાં સંન્યાસ કેમ ગૃહત્ય કર્યો ?—“ મેં પૂછ્યું. ”

આ સંસાર નશ્વર છે. એ માયા ખોટી છે. પ્રાપંચીક વિષય કરતાં ધાર્મિક વિષય ઉત્તમ છે. ઇશ્વર સ્મરણમાં જ સુખ છે. બાળ બચ્ચાં સ્ત્રી—ધરત્યાર—મીઠકત જે કંઈ સંસારને સખંધ છે. તે સખંધ વૈરાગીને મન ખોટો છે. વૈરાગ્ય વૃત્તિ એ તો ઇશ્વરની વિભૂતી છે. મેં ઘણું સુખ મોગવ્યું છે. સુખમાંથી દુઃખનો અનુભવ થયો છે. દુઃખમાંથી વિદ્યા મેળવી. અને વિદ્યા સંપાદન કર્યા પછી જ્ઞાન મળ્યું છે. જ્ઞાનથી જ મેં સંન્યાસ ધારણ કર્યો છે. બધી દુનિયાને હું વખોડી કઢાડતો નથી. ફક્ત મને સુખમાંથી દુઃખ કેમ પડ્યું એ વાતને વખોડી કઢાડું છું. તોપણ સંન્યાસમાં ઉત્તમ સુખ છે. મારી હકીકત તમો સાંભળશો તો તમને પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય એ સંભરીતજ છે. ઇશ્વરનું સ્મરણ કરો, એ વાત સાંભળવા જેવી નથી “ અમ કહી સંન્યાસીએ માળા ફેરવવા માંડી. ” તોપણ મેં અને તેટલી ખૂબીથી તેમની હકીકત સાંભળવા આગૃહ અને વિનંતી કરી. પછી સંન્યાસીએ કહ્યું:—સાંભળો:—

આ મહસ્થ તે હક્ષીણી મહસ્થ છે. તેમને અમો રાધવદાદા કહીએ છીએ. રાધવદાદાને ને મારે જીનો પરિચય છે. પરિચય રાધવદાદા અમારી આંખીસમાં હેડ કલાઈ હતા ત્યારનો છે. હવે તેમને

પૈસા સંબંધીની મદદ મારા તરફથી મળ્યાં જાય છે એટલે શીકર નથી. તોપણ રાધવદાદા બાળ અન્યાયાળા છે. અને વયો વૃદ્ધ છે. એમ સમજી હું દર મહિને સો નો પગાર આપું છું. આપીસમાં માત્ર વીસ રૂપરડી પગાર હતો.

મારી સ્નેહ બાળા—સ્નેહ બાળા? સ્નેહ બાળા—એમ કહી સંન્યાસી પાંચ મિનિટ ચુપ રહ્યો.

મેં કહ્યું:—સ્નેહ બાળા કાણ હતી?

મહારી અર્ધાંગના—મારી પ્રેમ મુંદરો. મારા હૃદયની દેવી.—મારી ગૃહ લક્ષ્મી—મહારી સૌભાગ્ય દેવી—મારીજ સ્ત્રી—“ તે સંન્યાસીએ આંસુ સારતાં જવાબ વાળ્યો. ” મેં પુછ્યું:—તો શા માટે રૂવો છો ? ને આટલી ન્હાની ઉમ્મરમાં સંન્યાસ કેમ ધારણ કર્યો. પછી સ્નેહ બાળાનું શું થયું ?

શું થયું ? તે કેમ પૂછો છો. ? તે સ્નેહ બાળા—મારા આ ભૌતિક દેહમાં સ્નેહ સૂકીને નશ્વર દુનિયા છોડી ગઈ. (ત્યાજ કર્યો.)

“ વળી સંન્યાસ ગમગીન થઈ ગયો. બે મિનિટ પછી મેં પૂછ્યું; તેમાં દીલગીર થવાનું નથી. સુખ દુઃખ ઉભય સરખાજ છે. એક સ્ત્રી મરી ગઈ તો બીજી કરવી હતી:—

સંન્યાસીએ કહ્યું:—તેનાજ સ્નેહમાં હું આનંદ સુખ ભોગવતો, તેને આ સંસારમાંથી છોડું પણ સ્નેહ વશ થયેલો હું તેને કેવી રીતે છોડી શકું ? માટેજ મેં સંન્યાસ ગૃહણ કર્યો છે.

સ્નેહ બાળાએ સ્વર્ભવાસ કેવી રીતે કર્યો ? મેં પૂછ્યું. તે વાર્તા જરા એક કલાક ચાલશે. રાધવદાદાને જરા સુષ જવા દો.

તેમના નિંદ્રાધીન થયા પછી હું તે વાત કરીશ. રાધવદાદા જેવા વયો વૃદ્ધ માણસની આગળ છુટે મોઢે વાત કરવી યોગ્ય નહીં.

એટલામાંજ પાંચ દસ મીનીટમાં રાધવદાદાને ઊંધનું ઝાકું આવ્યું. એમણે (રાધવદાદાએ) તે લાંબા પગ કરીને ધરધર નાકનાં ધસઠારાં લેવા માંડ્યાં. ધનચક્રર દીવાસળીના બાક-સમાધી એક સળી કાઢી તેમના નાકમાં મૂકતો ગયો તેમ રાધવદાદા પાસુ ફેરવતા ગયા. છીંક ખાતા ગયા. પણ પૂર્ણ નિદ્રામાંથી મુક્ત થયા નહીં. અમને જેવાની ગમ્મત પડી.—પછી પેલા સંન્યાસીને “ સ્નેહ બાળા ” ની વાત કહેવાને વિનંતી કરી. સંન્યાસીએ ધનચક્રરને શાન્ત ચીતે બેસવું એમ ઉપદેશ આપ્યો—ધનચક્રર પર્લા-દીવાળાને કાંઈ કયા સાંભળતો હોય તેમ બેસી ગયો. સંન્યાસીએ વાત શરૂ કરી, ને અમો બેઠે સાંભળતા ગયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

સંન્યાસીની આત્મકથા.

સ્નેહબાળા;—તહેની* સાસુની એક આદર્શ પુત્ર વધુહતી. બંગા-ળામાં ગૌરી પુજનનો મહિમા મોટો છે એવો તમો જણો છો. પરમ પાવની ભગવદી સલલ સરીતા—ગંગામાં નાહીને તેનાં દર્શન કરી,—સ્નેહબાળા ઘેર આવી. તેણીએ સાસુને કહ્યું:—

* તા-ક. આ વાર્તાના—લેખકની માતા સ્નેહબાળાની સાસુ જેવાં હતાં. અને—લેખકે પણ સ્નેહબાળા જેવું જિ રત્ન ગુમાવ્યું છે એને માટે પણ જ હીલગીર બીયે, પિ. ડ. શાહ—વડાશ્રમ.

સાસુજી હું ગૌરી પુજન કરું કે કેમ ?

મારી માતાએ કહ્યું:—વહુ તારે પિયર જઈને તે વૃત કરવું, અહીં કંઈ ત્હારા ખાપે પૈસા આપ્યા નથી કે જે વૃત હું કરાવી શકું. આવી વચનથી સ્નેહબાળા રીસાઇને ત્હેના પિયર ચાલી ગઈ. તે અરસામાં હું બરદવાન જીલ્લાની જીલ્લા કોર્ટમાં કલાર્ક હતો. ને રાધવદાદા અમારી ઓફીસમાં હેડ કલાર્ક હતા.

એક દિવસ રાધવદાદા ટ્રેજરીઓફસમાંથી રૂપિયા કહાડી જમા ખર્ચનો હિસાબ મેળવવા બેઠા. એક રૂપિયો ઘટયો કેમને હાક મારી; સુરેશ આ હિસાબમાં એક રૂપિયો કેમ ઘટયો ? મેં કહ્યું:—રાધવદાદા ? તમે એ—હજમને હજમત કરાવતાં શું આપ્યું હતું ? તરત રાધવદાદા એ કેશ બાકસ બંધ કરી ગુસ્સે થઈ ગયા. અને ત્હેમનો પિત્તો ઉખડી આવ્યો અને ઉદ્દેશીને ખોલ્યા—સુરેશ ! હરામખોર—પેલો હજમ બે પૈસાને બદલે રૂપિયો લઈ ગયો. જે મેં હજમત કરાવી નથી ફક્ત ખજના નખ લેવડાવ્યા તેના બે પૈસા. મેં બૂલથી રૂપિયો આપ્યો. અને તેણે કાચળીમાં નાખી દીધો. ચાલતો થયો. ભાઈ કાલે આવે તો એ સાલાને ઓફીસમાં આવતો બંધ કરી દેઉં—સુરેશ મારા પંચાવન રહે' આવી ગરબડ કાઠ દિવસ થઈ નથી—એમ કહેતાં રાધવદાદા વિચાર શુન્ય અવસ્થામાં ચુપ રહ્યા કે:—

પોસ્ટમેન આવી ૫-૭ કાગળ રાધવદાદાના ટેબલ પર નાખી ચાલતો થયો.

રાધવદાદા ચક્ષમાં ચઢાવી એક પછી એક કાગળો ફાડતા ગયા, ઝડપ ઝડપ વાંચી લીધા, એમાં એક પત્ર સ્નેહ બાળાનો હતો. તે મુશીબીત અક્ષરોથી બંગ ભાષામાં લખવામાં આવ્યો હતો. માઈ

સરનામું વાંચી રાખવદાદાએ મને હાક મારી સુરેશ ? સુરેશ ! હું હાજર થયો કે રાખવદાદાએ મારા હાથમાં પત્ર મુક્યો—મને કહ્યું—તે પત્ર વાંચ જોઉં ! તેમાં શરમ રાખવાની નથી. મેં પત્ર ફાડી રાખવદાદાની સામે ખુરશી પર બેસી અહ્હાહપૂર્વક વાંચવા માંડ્યો.

પ્રાણેશ !

તહમો જલદી ઘેર આવો. પચાસ દિવસ થયા તહમારો પત્ર નથી. આ સ્નેહબાળાને બુલવી તે આપના સ્નેહની ખામી જ ગણાય શુરપુર્ણિમાને દિવસે ગંગા રનાન કરી સાસુજીની ગૌરી પુજન વ્રત કરવાની મેં આજ્ઞા માગી, પછી સાસુજીએ મને બે ત્રણ વચનો કહ્યા તે અત્રે જણાવતી નથી ફક્ત એટલું તો યાદ છે કે—“ તહારા આપે મને કાંઈ પૈસા આપ્યા નથી માટે હું વ્રત કરાવી શકું. ” તે દિવસથી હું પિયરમાં છું, આપને અત્રે આવવાની કુરસદ ન હોય તો વ્રત વિધાનમાં અર્ચા જોગ રૂપિયા મોકલજો પણ રંકદાસીને બુલવી શોગ્ય નથી પત્ર રૂપી દર્શનનો લાભ આપશો. તા. ૫ મી આગષ્ટ સને ૧૯૨૦

આપની રંક દાસી

સ્નેહબાળા.

મેં તે પત્ર વાંચ્યો કે ૩૫ ૩૫ આખમાં આંસુ બરાબ આખાં—રાખવદાદાએ કહ્યું:—રૂવે છે કેમ પાગલ ?

મેં કહ્યું:—રાખવદાદા ! હું કાંઈ રોતો નથી. મને સ્નેહબાળાનો સ્નેહ યાદ આવે છે.

એમ હોય તો તું ઘેર જ બાઈ ? મારે તહને પંચાવન વરસે શું કહેવું ? “રાખવદાદાએ કહ્યું:—

તારા માટે હું સાહેબ મહેરમાનને કહી રજા લઇ આવું છું. એમ કહેતા રાધવદાદા ટેબલ પરથી રજા ફોર્મ લરીને સાહેબ બહાદુરનો કુકમ મેળવવા દોડ્યા—મેં પાંચ સાત વખત તે પત્ર વાંચ્યો—પણ મ્હારું મગજ સ્થિર થયું નહીં. માતૃશ્રી સ્નેહ્યાળાને કેમ લઢવા હશે. શું માતૃશ્રીનામાં એટલો પણ વિવેક નહોતો ? કે સ્નેહ્યાળાને ખોટા વચન કહી તેને અસંતોષ આપવો. હું જાણું તો માને કંઈ કહું ! એમ વિચાર કરું છું. એટલામાં રાધવદાદા દોડતા દોડતા આવ્યા તે મારા ટેબલ પર હાથ ઠોક્યો—પેલું ફોર્મ વંચાવ્યું જેમાં પંદર દિવસની રજાની મંજૂરી મળી હતી પણ—રાધવદાદાએ કહ્યું—ઉઠ છી ગાડીનો ટાઇમ લેપ્ટ થયો. મેં કહ્યું રાધવદાદા કેટલો ટાઇમ ! રાધવદાદા વૃદ્ધ હતા. પણ તેમની બોલવાથી ઢગ છગ અધી અંગ્રીજી માંજ હતી. તેમણે કહ્યું.

ફાઇવ—માયનસ એપ્ટ—મેં કહ્યું; રાધવદાદા તુંમ હિંદી મેં બોલો.

રાધવદાદા એ કહ્યું. શું મારું કરમ બોલું. (પાંચમાં આઠ કમ) મેં કહ્યું રાધવદાદા હું હકની રજા ઉપર દીન વીસ ફેડે જઈશ હમણાં ધડી ધડી દેશમાં જવા હું ખુશી નથી એમ કહી રજાનું ફોર્મ મેં સાહેબ બહાદુરને પાછું મોકલાવ્યું. રાધવદાદા ખીજાઈ ગયા અને મને કહ્યું.

ચાલ ચાલ પાગલ ? તને સ્થિતો મોહ નથી. પંદર દીવસ પણ જાજો. એમ કહી રાધવદાદા તેમની ઓશીસમાં ગયા આઠમીવાર મેં તે પત્ર વાંચ્યો પાછો પત્ર બંધ કરી ખીસામાં મુકી હું મારા કામમાં પ્રવૃત્ત થયો.

હું ઓશીસમાં બેઠો છું કે અમારા ગામનો તારકપ્રસાદ મને

મળવા આવ્યો. તેને મેં પુરશી આપી તે બેઠો કે તરતજ તેણે મારા ધરના સમાચાર કહેવા માંડ્યા.

સુરેશ ? તમારે ઘેર સૌ કુશળ છે. છેવો સૌ સાફ પણ તમારા માતૃશ્રીએ સ્નેહબાળાને ન કહેવાય તેવાં બધાં કડવાં વચનો કહ્યાં છે. તેનું વૃક્ષ કડવું જ ઉત્પન્ન થશે ન થાય તો મને તારકપ્રસાદ મત કહેજો ?

મેં કહ્યું—તારક ? કહે જોઉં—સ્નેહબાળાનું શું થયું તે હાલમાં ક્યાં છે તેના પિયર છે કે માટે ઘેર.

પ્રકરણ ૮ મું.

કડવું વૃક્ષ.

તારકપ્રસાદ બોલ્યો,—કુસંપ એ કડવું વૃક્ષ છે. જેવું વૃક્ષ તેવાં ફળ—તમારા ધરના કુસંપથી સ્નેહબાળા તહેના પિયર ગંધ હતી. વૃત વિધાન પૂર્ણ કરીને ઘેર આવી ધરમાં પૂજા મૂકતાંજ તમારી મા બોલી કે—વહુ ત્હારા પિયરથી કાંઈ રકમ લાવી છે ? જો લાવી હોય તો ત્હારે તારી રકમ જીદી રાખવી. તારા આપનો પૈસો મારા ધરમાં ન જોઈયે. એ બાંક ત્હને શું આપવાનો હતો ?

સાંભળતાંજ સ્નેહ બાળાને ધણીજ દીલગીરી ઉત્પન્ન થઈ. સર્વ હકીકત મારા ધરમાં મારી મા ન સાંભળે તેમ તેણીએ મારી આગળ રોતાં રોતાં કહી—સ્વામી વર્ષની અંદર ક્યારે આવશે ? એમ કહેતાં વળી રોષ પડી—બાપ દુર બેઠા હું એ બંને સ્ત્રીઓની

વાત સાંભળતો હતો—કે શ્વનીશ્વરની મૂર્તિ સમાન મારી મા આવી ઉભી રહી ને હું બહાર ચાલ્યો ગયો.

આ વાત પંદર દીવસ ઉપરની છે. ત્હમને રનેહ બાળાએ પત્ર લખ્યો હતો. પણ તમોએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. મારી મા અને રનેહ બાળાનો મૈત્રીભાવ એટલે તેના આગ્રહથી મારે તમને સમાચાર કહેવા આવવું પડ્યું. ભાઈ આવતાં મને બહુ વીત્યું દ્રેનમાં ટીકીટ કલેક્ટર મને બે તમાચા મારી ગયો. કારણ માત્ર એણે મને પૂછ્યું. તમો ક્યાં જાઓ છો ? મેં કહ્યું ક્યાંતે જો આ ટીકીટ તરતજ તે છેડાઈ ગયો ને મને બે થપક મારી. મેં ગાડું સાહેબને કહ્યું. તો ગાડું મારી ચોટલી ખેંચી. અને ખેંચતાજુમાં મારી જનોઈ તૂટી ગઈ. જુઓ આ નવી જનોઈ. કહેતાં જનોઈ મને બતાવીને તારકપ્રસાદ ચૂપ રહ્યો. મેં પૂછ્યું.—તારક ? તું મ્હારો સાથે ઘેર આવશે. તારકપ્રસાદે કહ્યું:—હા કેમ નહીં આવું ? હું ત્હમનેજ તેડવા આવ્યો છું. કારણ ગઈ કાલનું રનેહબાળાનું શરીર અસ્વસ્થ છે.

“ અસ્વસ્થ ” સાંભળી મારી આંખમાં બે બિંદુ અશ્રુનાં આંવીયાં તે તારકપ્રસાદે જોયું અને મૌન્ય ધારણ કરી બેસી રહ્યો. તારકપ્રસાદને ત્યાં બેસાડી હું રાધવદાદાની પાસે ગયો. રાધવદાદા કલકતાના હાવરા સ્ટેશન ઉપર પડેલી ધાડનાં ઓયરીયાં લખતા હતા. અને વચમાં વચમાં ગુંચવણ પડતા. સાહેબ બહાદુરને ટેલીફોન કરતા હતા. ત્હમને ૪ વરસનો છોકરો નામે જુઓ ખુરશીને અઢેલી ઉભો હતો, મેં પૂછ્યું—રાધવદાદા ? તમારું લખવું જરા બંધ કરો. દસ મીનીટ મારી અરજ સાંભળો મારા મામનો તારકપ્રસાદ આવ્યો છે ખાસ મને સમાચાર કહેવા કહી હું રાધવદાદા આગળ રાખ

પડ્યો રાધવદાદાએ પૂછ્યું સુરેશ ? તું પાગલ છે, રાતું નહિ મને બધી હકીકત કહે. હું તારા માટે સાહેબ બહાદુરને બલામણ્ય કરીશ. વાત આલે છે કે તારકપ્રસાદ દોડતો દોડતો આવ્યો. મને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો. તમારો તાર આવ્યો છે. તમારી સહીની જરૂર છે. એકદમ હું દોડ્યો—ટેબલ સાથે માફ ઢીંચણ અફળાયું. પગમાં કંપારી છુટી જેમ તેમ કરી તાર વાંચવાની બે મિનીટ મને બે વર્ષ જેટલી થઈ. સહી કરી તાર ફેરવ્યો તેમાં હતુંજે.

“સ્નેહ બાળા—વેરી—ડેન્જરસ્વી ઇલ (સીક) કમ સુન” હું રાધવદાદા પાસે ગયો. રાધવદાદા તાર વાંચી હીલગીર તો થયા પણ મને આશ્વાન આપતાં બોલ્યા.—

સુરેશ—સ્નેહબાળા છે તો ખુશી મજાદમાં પાંચ સાસુના કલ્હથી ત્હને તેજાવવા માટે આ તાર કર્યો છે. બાપ તું ધૈર જા. હિંદુ કુટુંબોમાં આજ કાલ કુસંપનાં કડવાં વૃક્ષ ઉગેલાં છે. તેમાં ધણી સાસુ વડુની લડાઈઓનાં ફાટા બાજ જણો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્હને આ દાખલો આટલું કહી રાધવદાદાએ મારી સાથે રહેવા તારકપ્રસાદને કહ્યું. હું અને તારકપ્રસાદ બન્ને ધૈર આવવા સ્ટેશન તરફ દોડ્યા.—

પ્રકરણ ૯ મું.

સ્નેહબાળાનો વિયોગ.

દોડ દોડ કરતા અમે સ્ટેશનમાં આવી પહોંચ્યા. ટીકીટ લેતાં વાર લાગ્યો, એમ સમજી—સ્ટેશનમાં હું ધુસી ગયો. તારકપ્રસાદ

પાછળ ધસમસ્યો આવતો હતો. તેનું માથું ટીકીટ કલેક્ટરના માથા નેડે ટીચાયું. બન્નેને જરા રૂપાટપ્પી તો થય. પણ એક ગૃહસ્થે બન્નેની સલાહ કરી દીધી. ટીકીટ કલેક્ટરે આગળાનો ધસારો કરી બક્ષીસ માગી તે મેં ખુશીથી આપી, તારક છુટી ગયો. અડધો મીનીટમાં ટ્રેન આવી.

અમો ગાડીમાં બેઠા. ગાડી ચાલે છે કે ઉભી છે તે મહેને ભાન નહોતું. ઉતરે મહુડું એમ થયાં કરતું હતું. અમોએ બમારી જમા લીધી. આટલાં બધાં પેસેન્જર ! આ પેસેન્જર કલકત્તા જતાં હશે. હું સ્નેહબાળાની વાત કોને પૂછું એમ થયાં કરતું હતું. ગાડી કેમ ધોમા ચાલે છે. ગાડી કરતાં તારનું સાધન ઉત્તમ. એમ હોત તો હું તાર ઉપર બેસત ને કલકત્તા પહોંચી જાત. આમ વિચાર થયા કરતા હતા. તારકપ્રસાદ બોલ્યો—સુરેશ ! હવે આવે તે હાવરાનું સ્ટેશન આપણે હાવરા ઉતરવું. પછી ટ્રામમાં ચાલ્યા જમથું.

ગાડી ચાલતી હતી ને હાવરાના સ્ટેશનની હું એકી ટસે માગ-પ્રતીક્ષા કરતો હતો. સ્ટેશનની લાઇટ નજરે પડી. સમય રાતના આઠ વાગ્યાનો હતો. એકદમ ઘેર પહોંચી જવું એમજ થયાં કરતું હતું. સ્ટેશનમાં ટ્રેન દાખલ થય. જરા ધીમી પડી કે હું ઝડપ દહ ટ્રેનમાંથી કુદી પડ્યો. જ્યારે ટ્રેન બરાબર ઉભી રહી ત્યારે તારકપ્રસાદ ઉતર્યો. તારકપ્રસાદ તેની જીને મળવા ઉતરેલી હતો એથી તે ટ્રેનમાં ચીરટનું બાકસ બૂલી ગયો. મારી સ્ટીક [લાકડી] ટ્રેનના પ્લેટફોર્મમાં પડી મથ તે મેં જવા દીધી.

અમો સ્ટેશન બહાર આવ્યા. જેમ વાંદરીનું બચ્ચું એની માને વળગી પડે એમ અમો બેઉ ટ્રામને વળગી પડ્યા. દસ મીનીટમાં ધરમતોલ્લા સ્ટ્રીટમાં આવી પહોંચ્યા. અમારે ધરમતોલ્લા સ્ટ્રીટમાં

ઉતરવાનું હતું. પહેલાં હું દાકતર મોદકપ્રસાદને મળ્યો. તેમને સ્નેહ-બાળા સંબંધીની હકીકત પૂછી.

મોદકપ્રસાદે એક જાળી મને સ્વાદીષ્ટ ચુર્ણની આપી. તે મેં ખાધી નહીં. તારકપ્રસાદે તે જાળીનો સ્વાદ લીધો. પછી ડાક્ટર મોદકપ્રસાદે કહ્યું:-

“ સવારના દસ વાગે હું તમારે ઘેર ગયો હતો. તમારા માતૃશ્રી જ્ઞાન્ત છે. હોય તે તો સાસુ વહુની લડાઇઓ ચાલ્યાં જાય. આજે તો સ્નેહબાળાની તખ્તીયત બહુ અસ્વસ્થ છે. ન કરે નારાયણ ને તે બચે તો બહુ સારું. ”

ડાક્ટર સાહેબને મેં નમસ્કાર કર્યા રજા માગી કે ડાક્ટરે મને “ મુડનાઇટ ” કહ્યું. તારકપ્રસાદ ગાડી લાવ્યો ને અમો બન્ને ઘેર ગયા. ગાડીવાળાએ ‘ રૂપિયો ગાડીબાડાનો માગ્યો. મારી પાસે નોટો હતી આતે રૂપિયાની નોટ કે સોના કંઈ જાન રહ્યું નહીં. મેં તેને દસની નોટ આપી તે ખીસામાં નાખી ચાલતો થયો.

હું ઘરમાં દાખલ થયો કે માતાએ કહ્યું-ભાઇ મુરેશ ! જો આ તારી વહુ ઢોંગ કરી પડી છે. દાકતરને મેં પચાસ રૂપિયા આપ્યા. લાવ રૂપિયા. મેં માને નોટ આપી. હું સ્નેહબાળાની પાસે ગયો. તેનો વિચાર આત્મઘાત કરવાનો હતો અને તે ચક્રમની માફક બકતી હતી. એ ચાર વાક્યો એની વેલજાનાં મેં સંભળ્યાં.

“ સાસુની કીટ કીટ સહન થતી નથી. સ્વામી ક્યારે આવશે ? તહેમને સ્નેહબાળાનાં દુઃખની શું ખબર ? હું સામેના ટાંકામાં પડી આપઘાત કરે. ના ના તેમ બને નહિ. ”

મેં કહ્યું. “ સ્નેહબાળા ! ” તું શું બકે છે ? હું આ આવ્યો. મારી

માતા સ્નેહબાળાને મારી પિછાણુ આપતી હતી પણ મેં તેનો હાથ કુટવી દીધો તેમને બહાર જવાને કહ્યું.

તારક માને હાથ પકડી બહાર લઇ ગયો. મને જોઇ મારો અહેસાસ જોઇને સ્નેહબાળાએ અંતીમ શ્વાસ છોડ્યો. તેના હૃદયમાં ધબકારા છુટ્યા. મેં તારકને હાથ મારી. તારકપ્રસાદ ડાક્ટરને તેકવા માડી લઈ દોડ્યો. સ્નેહબાળા બોલી “પ્રાણેશ-મ-ને-” આટલું બોલી ચુપ રહી. મેં તેને ઘણી બોલાવી પણ તે બોલી નહી. ડાક્ટર આવ્યા. ડાક્ટર સાહેબે નાડી જોઇને કહ્યું:

“સૂરેશ ! સ્નેહબાળા તે હવે ત્હારી સ્નેહબાળા નથી. જ્યાં સુધી તને જોયો નહોતો ત્યાં સુધીજ તે જીવતી હતી. જે કંઈ બોલતી હતી તે બધી એની ધેરજા હતો. સાસુના કલેશથી એની મગજ બીમારી વધી પડી. અને આ નશ્વર દુનયા દસ મીનીટમાં છોડી જશે.” સાંભળી-હું રોષ પડ્યો, રોવું શામાટે ? એમ વળી ધીરજ આવી, સગાઓ બેઠા થઇ ગયા. મા-લોકાને બતાવવા છાતો માર્યા કુટવા લાગી. હું તેને ધીરજ આપતો હતો પણ તારકે ના પાડી ! સ્નેહબાળા મારા હૃદયમાં સ્નેહ મૂકી ચાલી ગઇ. અને અગ્નિદાહ કર્યો. ઘેર આવી માતાએ કહ્યું.—બેટા એક મરી ગઈ તો બીજી લાવીશું. મેં કહ્યું—શુ સ્નેહબાળાને લાવશો. માતાએ કહ્યું. ના ના મને તેવી શ્રી ન જોઇયે. માતા મારાપર ગુસ્સે થઇ ગઇ અને કહેવા લાગી—તારે સ્નેહબાળા જોઇયે. તો તેની ખાખ ચોળી ચાલ્યો જ પણ એ સ્નેહબાળા હવે મળવાની નથી.

માતાના વચન અનુસાર—સ્નેહબાળાને જ્યાં અગ્ની દાહ કર્યો હતો તેજ ભસ્મ ચોળી હુ સન્યાસી થયો બનારસના એક મહાત્માને મેં ગુરુ ક્યાં છે. તેમની આજ્ઞા અનુસાર રાધવદાદાને ઓપીસની

નોકરી છોડાવી મારી મિલકતનુ દ્રષ્ટ તેમને સોંપ્યું છે. રાધવદાદા વયો વૃદ્ધ છે. તે વાનપ્રસ્થી છે પણ તેમને જંગળ પડી એટલે મારી સેવા ચાકરી કરી પોતાનો નિભાવ કરે છે. મારે નાશક ત્રંજા જવું હતું તે રાધવદાદા અને હું બન્ને ત્રંજકેશ્વર જાપ્ત્યે છીયે.

બોલો,—નારાયણ—નારાયણ—નારાયણ—એમ કહી સન્યા-શીએ માળા ફેરવવા માંડી—રાધવદાદા ઉંધમાંથી ઉઠ્યા. કે ધન-ચક્રે પૂછ્યું—સન્યાશીની વાત તમેએ સાંભળી ! રાધવદાદાએ કહ્યું, ના મને સ્વપ્ન આવ્યું.

શુ સ્વપ્ન આવ્યું ? ધનચક્રે પૂછ્યું.

મારો ગુડ ગુડીયો દોકદોક કોષ લખ મ્યું. ને હું તેની પાછળ દોકદોકો. દોકદોકું કે ટ્રેનના પાટામાં કચકામ મયો ને હું જગી ઉઠ્યો.

મેં કહ્યું રાધવદાદા રડવું તે સ્વપ્ન સાર છે ને હસવું તે સ્વપ્ન ખોટું છે માટે તમને સાર સ્વપ્ન આવ્યું છે વાત ચાલે છે ને આન્ટ-રાઇટ સ્ટેશન આવ્યું—અમો આન્ટરોડ ઉતરી પડ્યા મુખમ ત્રણ ચાર દીવસ રહ્યા મેલના દિવસે અમો વિદાયત જવાની પાસ પોર્ટ લખ તૈયાર થયા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મામા બોધારામ.

બોધારામે ન્યાતની ખટપટો મણી કરી હતી, અને એ અભાવે હવે સંન્યસ્ય લેવા વિચાર કર્યો હતો. પણ કોષ સાચો ગુરૂ મળી શકતો નહોતો. શ્રાતિમાં ઉછરતો ઉમ્મરનો એક હરિ-

કંકર કરીને યુવાન હતો. તે બોધારામનો રહાશ્યાયી હતો. બોધારામ અને હરિશંકરે એક ગામડી નિશાળના મહેતાજીના હાથ નિચે અભ્યાસ કર્યો હતો. બોધારામે હવે જ્ઞાતી ખટપટ-ઓછી કરી હતી ન્યારે હરિશંકર ન્યાતનો અગ્રેસર થઈ પડ્યો હતો. તેના ખાપાણદા કુળવાન હતા. એ ઇજ્જતથીજ એનું ગાફુ સરળ માર્ગે પકડું હતું સંખ્યા વંદનાદીક કઠી કરતો ત્હોતો, એટલે ન્યાતમાં એની મોટી ચર્ચા થઈ પડી હતી. ખીચારા એના હાથ નિચે ડખાયલા ધણીક કુવારા માણસો એને લાંચ રૂશ્વત આપીને તેમનું કામ સાધી લેતા. કોષક કમાઉ યુવકને કુવારો હોય તેને પરણાવું છું એમ કહી ફોસલાવી પટાવી કંઈક રકમ એવા ગરીબો પાસેથી તદ્દમવી જતો, તેમનો એક ત્રતીયાંશ ભાગ બોધારામને આપતો કારણ બોધારામ બડો યુક્તિબાજ અને ચાલાક જ્ઞાતી અગ્રેસર હતો. ખીજો એક જ્ઞાતી અગ્રેસર હતો ત્હેનું નામ ખેમો ભટ હતું તેના વંશમાં અઢોતેર વંશમાં અઢોતેર છોકરા હતા. એ બધાઓને પરણાવવા એતો એને ચપટી માત્રમાં હતું. કોષ ગરીબ વિધવાઓને ધમકી આપી ડખાડી પટાવી કન્યા મેળવી લેતો. ધણી કુટુંબોમાં ન્યાતો કરાવી મીષ્ટાન્નનો વ્યવહાર તેણે વધારી દીધો હતો. બોધારામની પાખડી ફરેક અવસર પ્રસંગોમાં મળવી જોઈ એ. એમ કાયદો હતો. ગરીબ, બોળા, અભણ માણસો. અને વિધવાઓ એટલા જ્ઞાતીજનો એના હાથમાં આવી જતા ફક્ત ધનચક્રર અને હું તેને માનવો કે નહી. તે સંબંધી પાકો ઠરાવ કરી ચુક્યા હતા, ધનચક્રર [પેલા] હરિશંકરને ગાળ સિવાય વાત કરતો નહિ ન્યારે હું તો તેમને જ્ઞાતી અગ્રેસર તરીકે માન આપતો બોધારામ ધનચક્રરના મામા હતા. એટલે ધનચક્રર તેમને કાંઈ બોલી શકતો નહિ. તો પણ મામાને કોષક કોષક વખતે રોકડું પરખાવી દેતો.

હરિશંકર અને બોધારામ એ બન્નેનું હૃદય લાંચ રસ્વતોથી પત્થર જેવું થઈ ગયું હતું. એટલે તેમને ડર માત્ર તીરસ્કારનો હોય તો તે ખરૂં જ હતું. ડર પોતાની ધન્યતા આપડને છે. કંઈ ખોટી ધમકીને નથી, એમ બોધારામ પુરૂ સ્કમજતા હતા. હાલમાં એમનું વય પચાસ ઉપર ગયું હતું. તે લોકોના અપવાદરૂપ તિરસ્કારોથી હરિશંકરને સાથે લઈને મુખ્ય મુખી વળાવવા આવ્યા હતા.

સ્ટીમરનું મુંઝળું વાગ્યું. અમારી બેગ પાકેટો લઈ હમાલ બેરખાંધ ચઢીવા લાગ્યા. કેપ્ટન, ચલોજી એકદમ ઉપર આ બજો. એમ બુમો ઉપર બુમો પાડવા લાગ્યો. સાંજનાં જ ધનચક્ર મંડી (વાદરા) પ્રેક્ટીસ તુબળ સમક દઈ સ્ટીમર ઉપર ચઢી ગયો. હું બે પગથીયાં ચઢું છું એટલામાં જ લપડી પડ્યો. અને તે કેટલાક વિચારોમાં મ્હાઈ મન ઉદ્ભવ પામ્યું હતું. એ વિચાર તે માત્ર કાર્લીંગ સંબંધીના જ હતા.

અમે ઉપર ચઢ્યા કે બોધારામે કહ્યું:—અલ્યા મુખાંજો તમે હજી પણ પાછા વળો. તમને જ્ઞાતિ, જ્ઞાતિ બહાર કરશે. બાપ, ધનચક્ર, તું માઈ કહ્યું માની પાછો ચાલ એમાં જ સાઈ છે. . . .

ધનચક્રે મ્હારી તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવતાં કહ્યું:—શીષ ? આ કેવું બેડસેન્ટન્સ થું મામા હજી ઓલ્ડ કેડીટ (જુના વિચાર) ના વોટ કેન આઈ ગીય એન્સર.

મેં કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. પણ ધનચક્રે તો મામાને નિચે મુજબ રોકડું પરખાવી દીધું.

મામા ? જ્ઞાતિને હું માનતો નથી. થું ભગવદ્ગીતાનું વાક્ય જૂલી ગયા ? “ હિંસર સર્વ જુતોમાં રહેલો છે ” એવા કુખીશ લોકોને હું માનતો નથી.

ખોધારામે હરિશંકરને કહ્યું, હરિશંકરભાઈ ? ઘનચક્રર ઉદ્ધત છે. માટે એને કાંઈ સમજવો. “ હરિશંકરે ઘનચક્રરને પ્રશ્ન કર્યો. અભ્યા. ઘનચક્રર ? તું આજકાલનું છોકરું અમારું કહ્યું માનતો નથી. તહને જાતી બહાર મુકવાની હું ચીકીયો લખીશ. માટે આ બહાણુ (સ્ટીમર) માંથી તું ઉતરી જા.

ઘનચક્રરે કહ્યું; જા જા સામા તારાથી ચાલુ તે કરી લેજો. મારા તરફ જોઈ, અં..... કેવાં સાલા ખરાબ લોક ! મામાને તો શરમથી કાંઈ ખોલી શકું નહિ પણ હરિશંકર કેવો રોષ મારી ગયો ? એને લડાઈને મોખરે તોપના ગોળા ઉપર ઉભો કરવો જોઈએ.

મેં કહ્યું, ઘનચક્રર ? તે જાતિ અગ્રેસર છે. એટલે એમ પણ બોલે તે આપણે સહન કવવું જોઈએ. વાત પુરી થઈ કે બીજું જુલગળું વાગ્યું,—સ્ટીમરે પોતાની કુચી ધીમે રહી ફેરવી નીચે ઉભેલાંઓમાંથી; આવજો, પત્ર લખજો, તમારાં શરીર સાચવજો એમ પ્રશ્નો ઉપર પ્રશ્નો થવા લાગ્યા. હું બે હાથ જોડીને સૌને નમસ્કાર કરતો હતો જ્યારે ઘનચક્રર, પોતાની ટોપી હાથમાં લઈ “ ગુડ બાય ગુડ ” એમ કહી જતો હતો. અડધા કલાકમાં તો સ્ટીમરે મુખ્યમંત્રીની ઝાંખી દ્રષ્ટિ પણ દુર કરી પશ્ચિમમાં જ પ્રયાણ કર્યું. સ્ટીમરમાં સભ્યતાથી ચાલું તો તે માત્ર હું એકલો જ હતો.

ઘનચક્રરે પોતાની જનોઈ દરિયામાં ફેંકી દીધી. મેં કહ્યું,— ઘનચક્રર ? આ શું ! જો એમ હતું તો જનોઈ કહેડમાં બાધવી જોઈએ. “ મારી વાત સાંભળતા પહેલાં જ ઘનચક્રરે મને નિચે મુજબ જવાબ આપ્યા. ”

અં..... ! તમે તદન સેન્સ વગરના છો. તદન તમારી ઓલ્ડ ક્રેડીટ (જુના વિચારો) જનોઇ પહેરવું હશે તો. મુંબઇ આવી પૈસાનો તાગડો [જનોઇ] પહેરી લઇશુ. અહીં સાહેબ લોક આપણી મશ્કરી કરે. જેટલું જાતીનું જેર તેટલુંજ હવે આપણા પર લાંડન વાસીઓનું જેર સમજ લેવું. ખસ ? હવે તમારે અહીંની રીતભાતમાં આવવું.

રાત્રે આઠ નવ વાગતાંમાં તો હું લાઇબ્રેરી રૂમમાં ચાલ્યો જતો અથવા મારા રૂપમાં નિંદ્રા દેવીનું આરાધન કરતો. નિંદ્રાધીન થઇ જતો. ધનચક્રે તો એથી ઉલટીજ વલણ લીધી હતી.

તે સાહેબ લોકોની ટી [ચાહા] પાર્ટીમાં જળી જતો. અને ઝાન્સિંગમાં પણ પટાવાળાને ચાર આઠ આના આપી પોતાની ખુરશી વચમાં મંડાવતો. સાંજે ચાર વાગે કોફેટ મેચમાં લગી જતો. અથવા ક્રુટબોલની રમત રમતો. સૌને કહેતો કે હું તો એંગ્લો ઇન્ડીયન છું. એણે પોતાનું ખર્ નામ બદલીને “ એલેન્ટીઝ ” રાખ્યું હતું. મને તો એણે શિખવાડ્યું એવું “ ડીફ ” નામ રાખવું પડ્યું હતું. હવે અમારી વાત “ એલેન્ટીઝ ” અને “ ડીફ ” એ નામથી સમજ લેવી.

આ વાત, વિસ દિવસ પછીની છે. અમો લાંડનના એક જાણીતા મહોક્ષામાં રહાયે છીએ. ધનચક્ર, ડોક્ટરી શિખે છે. અને હું તો મેટ્રીક કલાસમાં એક ન્હાની કોલેજમાં સ્કોલર છું. મારું અભ્યાસ તરફ ધ્યાન સાધારણ છે. જ્યારે ધનચક્રે પોતાનો આત્મા તેના અધ્યક્ષ ડોક્ટરને અર્પણ કરેલો છે. મારો ફેસ સાધારણ સાદોજ છે જ્યારે ધનચક્રને હેટ, નેકટાઇ, અને પીન વચર ચાલતુંજ નથી.

આજે માર્શન બીજાજ વિચારોમાં દોરાવતું છે તે વિચાર તે ;

માત્ર મીસ્સ ડાલીંગ સંબંધીનાજ હતા. ડાલીંગને મેળવવા મેં ધન-
ચક્રરને ધણી વાર કહેલું. તેણે અહીં આવ્યા પછી એ વાત ઉડા-
વીજ દીધી. તેને ધણી સ્ત્રીઓ જોડે પરિચય હતો. વખતો વખતે
તે કોઇને ઠાઠ સ્ત્રીને લઇ હાઇડે પાર્કમાં હવા ખાવા જતો. “હાર્ટલી”
નામની મોટી મડમની સાથે એનો સંબંધ જોર જોર પ્રકારનો હતો.
તેને લઈને કેટલીક વાર તે મેળાવડામાં ડાન્સ પણ કરતો. ડાલીંગ
ને હવે ક્યાં મેળવવી. એના ઉપર મને ખોટા મોહ નથી. એના
સંબંધી મારી ખરાબ વાસનાઓ નથી. જીજ્ઞાસા માત્ર જાહેરખજાર
ઉપરજ હતી. ડાલીંગનો ડેન્સ જોવાને મારે મન લલચાયું હતું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મીસ્ટરનું બુલબુલ.

સાંજનો સમય થઇ ગયો છે. સંખ્યાએ પોતાની બાલ બાલ
છાયા આકાશમાં પ્રસરાવી દીધી છે. ઘાટી આવીને ટેબલ ઉપર બેસી
કરી ગયો. અને પૂછ્યું—“ખાવાનું શું કરીશું ? બટજી મહારાજે
કહેવડાવ્યું છે. મેં કહ્યું,—શાક, પુરી ને દૂધ બનાવજો. પણ ધન્ય-
કરે તો છાપું વાંચતાં હુકમ કર્યો. જે મારે માટે ચાહાની વ્યવસ્થા
કરી લેવી. બહે અં.....ને એ ખાણું આપવું.

મારા તરફ આતિથ્ય ગુસ્સો જાહેર કરતાં ધન્યકર મનમાં ને
મનમાં બેસી, શું અં..... હજી જુના વિચારનો ? એ બિસ્કુટ
પણ ખાય નહિ. ને ચંદા પણ પીયે નહીં. વળી રામાને હાક મારી,
રામા ? આમ આવ.

રામો આવ્યો. અને નમ્રતાપૂર્વક શેઠને કહેલાં બાગ્યો.
કસે શેઠજી ! માલા કસે બોલાવલે ?

લા,—યે ફોટા બટજ મહારાજ બા દેવાયલા પાઠીજે. કહેતાં—
એક ફોટા રામાના હાથમાં મૂક્યો.

(ખાટી) રામો ખુશી થઇ ગયો. નાચતો ફૂલતો. બટ મહારાજને
તે છપી રસોડામાં આપવા ગયો. જતાં જતાં ખાટીનું માથું રમની
સાખમાં ટીચાયું. અને તેને ઠોકર લાગી. તેનું ચીત એક તાર બની
મથું હતું. મેં પુછ્યું એ શું ફોટા છે ? રામાએ કહ્યું બગા (બુઝો)
મેં જોયું તો તેમાં એક સ્ત્રિ ચિતરાયલી હતી. તે કાશ્ય કે વાંચક
સ્વયં વિચાર કરશે. “મીસરનું બુલબુલ મીસ્સ કાલી”મ હતી.”

લંડનનો ઠાઠ—માઠ, દોર દમામ ધનીક ગૃહસ્થોનું આવવું જવું.
અને જન સમાજનું એક મોટું બુદ્ધ્ય જોષને તહમને નવાઇ જ લાગશે.
અદેરની એક પગથી પરથી બીજી પગથી પર જતાં, જળના વહેતા
જોસખંધ પ્રવાહમાંથી નિકળી જતાં તમારે જેટલી સાવચેતી રાખવી
પડશે તેટલું અહીં પણ સ્હમજી લેવું.

ત્યાં કાંઈ પણ સુસ્ત નથી. સૌના મ્હેરા પર ચંચળતા ધર્ના.
ચિન્હો પ્રસરી રહેલાં છે. મોજ શોખનાં સાધન પણ કાંઈ કમી નથી.
સસ્તા બાડાની મોટર—ટ્રામ ગાડીયો અને ઓમ્પીનસ ઠેર ઠેર નજરે
પડે છે. ટેલીફોનનું સાધન પણ કાંઈ કમી નથી. ત્યાંની નાટકશાળા-
ઓ અને ક્લબોનો વૈભવ જોષ તમને સ્વર્ગીય સુખનો અનુભવ
થઇ જશે. નાટકશાળાઓમાં સ્ત્રિ નાટકકારોની એક્ટીંગ તો શું
કહેવી બાઇ ?

આવા લંડનમાં મુખપના એક બાટીયા સુહસ્થ આવી ચઢ્યા
હતા. તેમની જોડે રસોયો અને ખાટી બન્ને હતા. તે ગૃહસ્થ હિંદુ-

સ્તાન તરફ પાછા ફરતાં. બાટી અને બાલણીની બલામણુ અમને ફરી મળા હતા. કે તહમો આવો ત્યારે તે બન્નેને વતનપર લેતા આવજો. એમ કહ્યું હતું—

ભટજી મહારાજ ગુજરાતના એક ન્હાના (શ્રીકા) સ્ટેટ છકર ગામના વતની હતા. તેમનું નામ ચુનીલાલ હતું. પેલો ધન-ચક્રનો મોકલાવેલો ફોટો મહારાજે જોયો કે બહાર ફોટી આવ્યા, મેં કહ્યું:-તમે એંઠા હાથે બહાર આવ્યા છો. અને વિભાયત આવ્યા પછી તો તમે વટાલ બેસ કરી દીધો છે. માટે જાઓ તમે તમારું કામ કરો.

ભટજી મહારાજે કહ્યું-પણુ ધનચક્રમાઠ ? આ ફોટામાં કોણ બાયડી છે. તેના પગ જરા કેમ ઉચા છે. [ડાન્સ ફોટો હતો] શું એ આકાશ માર્જે ઉડી જતી હશે ? પછી ધનચક્રર હસી પડ્યો. ફોટો લઈ લીધો. વળી મારા સામું જોઈ ગુસ્સે થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો. અં..... ? આટલી બધી સિદ્ધતાઈ ન હોય-‘વળી એમ કહેતાં રામાને હાંક મારી. રામો ગ્રહ્યો અને ધનચક્રરે પૂછ્યું.

તું આ મહારાજ પૂરી કરે છે. તે આટો ક્યાંથી લાવ્યો. ?

“ હે આટા તો માછીમારયે ધરાતસે આણુલેલા આહેત ” સાંભળી હું ચૂપ થઈ ગયો. અને એ દિવસથી એવો રોફ મારવો છોડી દીધો.

મારાથી અને તેટલી સમ્યતા અને ધર્મ એ બે હું પાળી શકતો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

યુનિયન કલબ.

ઠેર ઠેર ખત્તિ બળી રહી છે. મહોલ્લે મહોલ્લે આકાશી-સ્વ-
ર્ગીય કિન્નરીયો ગાઈ રહી છે. રસ્તાઓ ઉપર બનપ્રવાહની કોલાહલ
મચી દહી છે. અને ગાડીયો, નાટકો, કલબો, સરકસો, અને ઓપેરા
હાઉસો તરફ પુરપાટ દોડી રહી છે. એવે સમયે અમે નીચે આ-
વ્યા. કારણ આજને ૧ દિવસ મારે ડાહીએ જોવાનો હતો અને
ધનચક્રે મને યુનિયન કલબમાં આમંત્રણ કર્યું હતું. અર્થાત અમે
સાથેજ જવાના છીએ. નીચે ઉતર્યા કે અમારી સામે ટ્રામ ગાડી
ઊભી હતી. અમે એક ત્રામને વળગી પડ્યા. એટલામાં ટીકીટ
કંડકટરે આવી અમને પૂછ્યું. “ બહેર ” મેં કાંઈ જવાબ આપ્યો
નહી હું તો બચુચકની માફક એની રહામે જોઈ રહ્યો હતો. જ્યારે
ધનચક્રે એના ખીસામાંથી ફટાક દઈ પૈસા કઢાડ્યા અને કાંઈક
રકમ કંડકટરના હાથમાં આપી દીધી. ધનચક્રે કહ્યું:-યુનિયન કલબ
તરતજ કંડકટર ટીકીટ આપી ચાલ્યો ગયો. જેમ કાંઈ વાંદ-
રીનું બચ્ચુ એની માને વળગી પડે એમ અમે એક ટ્રામને વળગી રહ્યા
હતા. કે કલબના દરવાજા આગળ ટ્રામ લાજર થઈ. તરતજ અમે
બંને ઝડપથી બહાર કુદી પડ્યા-દરવાજે કાંઈ મોટા અમલદારને
જાજ એવી અમારી રહામે કુર્નસ અબલી. કે ધનચક્રે ટોપી
જીતારી હાથમાં લીધી. હુંતો કાંઈ એની રીતભાતમાં સમજ્યો નહિ
એટલે મેં એવો વિવેક વાપર્યો નહી તરતજ ધનચક્રે છેડાઈ ગયો.

મને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો:—અં..... ! તમે તદ્દન સેન્સ વગરના છો. એટલું પણ સમજો નહીં. કેવી ખરાબ વાત ! આ તમારી “ચીનાઇ” ટોપી હાથમાં લ્યો.—જોજો ? કલ્પના એટલા સભ્યોની સહામે અમારું કે ઉધરસ ખાશો નહીં. નહિતો મારો દંડ થશે. કાંઈ લેડી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને શેકહેન્ડ કરો તો, આંચકો મારશો નહીં. નહિ તો તમારા પર તે છેડાઇ જશે. રમૂજ પ્રોગ્રામ વખતે હસવું પણ નહિ કે દીલગીરી વખતે દીલગીર પણ ના થવું તમે તમારું નામ અંગ્રેજીમાં “ડીફ” કહેજો. ને હું અંગ્લો ઇન્ડિયન છું. એમ કલ્પના સભ્યો આગળ જાહેર કરજો, એટલે એમની જોડે આપણો મિત્ર સંબંધ જાડવાઇ જશે.

મેં કહ્યું,—ઘનચક્ર ! હું ચુસ્ત સનાતની શિવમાર્ગી.

બ્રાહ્મણને અંગ્લો ઇન્ડિયન કેમ કહી શકું ? પછી ઘનચક્રે મહેને સહમત્યો કે,—

અં..... ? એટલી વાર આપણો પાર્ટ બજવવાનો છે. જો એમ કરશો તો હું બીજી વાર કલ્પના લાવીશ નહિ.

એ પછી મેં ઘનચક્રની વાતમાં હા એ હા બણી. કે અમે કલ્પના ગયા. પહેલાં તો લેડી-સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટે અમને શેકહેન્ડ કર્યા. એ પછી બીજા સભ્યોએ અમને ખુરશી આપી. અને અમારી આગળ ટેબલ ઉપર તાળે રિપરિટ (દારૂ) મૂક્યો. આ જોઇ હું તો એકદમ ખમચાઇ ગયો. પછી ઘનચક્રને મેં—ઇસારાથી ચૂટી બણી. [કે-આ દારૂ પીવાય એમ નથી.]

ઘનચક્ર ચુકિતથી સભ્યોની આગળ વાત ફેરવી કહેવા લાગ્યો. “ડીયર બ્રધર્સ ?” અમે બન્ને એક ડૉક્ટરની ઢવા પીચે છીએ.

અમારા ડૉક્ટરે અમને “ બ્લાઇન્ડ ” પીવાની મલાઇ કરેલી છે. માટે “ ડીયર બ્લાઇન્ડ ” અમો બણાજ દીલગીર છીયે.

પટાવાળો આવ્યો. “ થેન્કસ સર ! ” એમ કહી અમારા ટેબલ ઉપર મૂકેલી દારૂની બાટલીયો. લઇને ચાલતો થયો. એ પછી કલ્પમાં દસ મીનિટ શાન્તિ પ્રસરી રહી. પછી ધનચક્રે મને ઇસારો કર્યો; કે,—જુઓ—જુઓ આ બેલ—મેં ત્હેને હળવે રહીને પૂછ્યું—શું થવાનું છે ? ત્હેણે કહ્યું—વિસ મીનિટ મેરેજ ડેન્સ થશે. એ પછી દસ મિનિટ પિયાનો વાગશે. અને છેલ્લે અર્ધો કલાક મીક્સ ડાન્સ નો ઍક્ટીંગ સહીત ડેન્સ થશે. મેં થોંધાટ ન માય એમ ધીમે રહીને પૂછ્યું—“ મેરેજ ડેન્સ ” કેવો હોય ?

ધનચક્ર ખીબાઇ ગયો. અને મને કહેવા લાગ્યો. “ યુહંમદ ” જુઓ. શું દેખતા નથી ? ” હું તો ખારતો હતો કે આ એક બીંત છે. એવો પડદો એકદમ ખુલી ગયો અને “ મેરેજ ડેન્સ ” શરૂ થયો.

“ મેરેજ ડેન્સ ” ની રીત એવી હોય છે કે,—એક પુરૂષને એક સ્ત્રી સામસામે એકબીજાને બાજી (વળગી) તે નાચ કરે છે. તેમાં કેટલાક સભ્ય પુરૂષોને આ રીત બણીજ ખરાબ લાગે છે. જેવી આપણા હિંદુસ્થાનમાં ગામુળ મથુરા તરફ રાસલીલાનો ડેન્સ માય છે. કે “ એક કહાન ને એક ગોપી ” તેમજ મેરેજ ડેન્સ સ્થૂમળ લેવું. પરંતુ રાસલીલાની રીત તદ્દન પવિત્ર અને નિતિને ઉત્તેજીત કર્તા છે. જ્યારે તે (મેરેજ) ડેન્સ નિતિમાં હરકત કર્તા છે. તો પણ કેટલાક યુવાન વર્ગમાં તે ડેન્સ બણાજ પ્રસંશનિય થઈ પડે છે. મને એ રીત (એકબીજાને બાજીને ડેન્સ કરવો) અનુકુળ

જાણી નહિ. પણ ધન્યકર વંસમોર વંસમોર એમ કહેવા લાગ્યો. ને તાલીયો પર તાલીયો ઠાકવા લાગ્યો.

મેં કહ્યું;—ધન્યકર ! એમાં શું સાચાં થાય છે કે તું તાલીયો પર તાલીયો ઉપાડે છે. ને વંસમોર-વંસમોર કહે છે !

પછી ધન્યકર ખીજાઈ ગયો અને મ્હને કહેવા લાગ્યો. અં.....? તમે સેન્સ વગરના છો, એક પાછની તમારામાં અકબ નથી. છટનાં-સન્સ આટલું અધું મોળપણ ? આ દુનિયામાં જે ખેલ અને છે તે મશ્વર પ્રેરિતજ છે. તમારા ઇંકિયાના મેલ પણ કાંઈ ખીજાએ ખનાવ્યા નથીજ. ચૂપ-ભુઓ ભુઓ.

એમ કહી એક નવયુવાન યુવક-યુવતિ તરફ મ્હારી દ્રષ્ટિ ફેરવી. તેઓ અનુપમ સ્વર્ગિય જોડાં હતાં. મેં પૂછ્યું ધન્યકર એ કોણ છે ? સ્ત્રી ઘણીજ રૂપવંતી છે.

વાક્ય સાંભળતાંજ ધન્યકર હસી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો. હવે પછીના પ્રોગ્રામમાં ઉતરનારી હાશિયાર ખુટી મીસ ડાલી'ંગ છે.

ડાલી'ંગને મેં બરાબર જોઈ-જોનાં રૂપ સૈન્દર્ય એક સીધી લીટી જેવાંજ હતાં. મેં જાહેરખબરોમાં જોયેલા ફોટાનેને એને ઘણો ફેર હતો. મને મોડ માત્ર જાહેરખબરનોજ હતો. તે ઉતરી ગયો. કારણ.

ડાલી'ંગના મેરેજડેન્સમાં પહેલી ખોડ એ આવી જે-ઘણા સભ્યો વચ્ચે ત્રેણીએ તેના પ્રિય ભરથારને “યુ'બન” લીધું—એના ફેરવાઈ ગયેલા મુખ ઉપર મેં જોયું તો ગાભ ઉપર એક કાળુ ચાકુ હતું. તે છુપાવી દેવા સફેત અર્ક લગાડ્યો હતો. ખસ. ભુકી જાહેરખબરો ઘણી હોય છે. એમ વૃણા ઉત્પન્ન થઈ. છેલ્લો ડેન્સ અમોએ તે જોયો. સ્વદેશ આવવાની તૈયારીઓ થવા માંડી—હવે છેલ્લું એક પ્રકરણ વાંચો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સ્વદેશમાં ડોક્ટરી.

ધનચક્રર સ્વદેશમાં આવ્યો છે. આવે છ માસ થઇ ગયા. તેણે ગુજરાતના પાટનગર અહમદાવાદના રીઝીરોડ ઉપર 'ગુજરાતી ધંધ્ય'ની જોડેજ એક ન્હાની સરખી હોસ્પીટલ ખોલી દીધી છે. ગરીબ અરખાને તે મફત દવા આપે છે. તદ્વાવત માત્ર પૈસાદારને માટે હવે જન્મતની દવા રાખવામાં આવી છે. તેના દવાખાનાના ચાર હોલ પાડવામાં આવ્યા છે. પહેલો સુતીકા ગૃહ—બીજો મૃતિકા ગૃહ. ત્રીજો મુત્રાષય ગૃહ—અને ચોથો પોતાની ઓપીસ માટેનો હોલ છે. તે ડોક્ટરી હોલ કહેવાય છે.

આ ડોક્ટરી હોલના એક ભાગમાં બે કબાટ રાખવામાં આવ્યા છે તેમાં જન્મજન્મની દવાઓની ખાટલોથો ધીયોધીય ભરી દીધી છે. તેના એક ભાગમાં એક છબી લટકાવેલી છે. તે નામદાર શહેનશાહના અને શહેનશાહ બાનુની છે બીજી છબી—તેને વિભાયતની યુનીવર્સિટી તરફથી મળેલા સર્ટીફિકેટની છે સર્ટીફિકેટ એ છબીમાં જડી ક્ષેવામાં આવ્યું છે. ત્રીજી એક હૃદયને કંપાવે એવું હાજીખાનરનું ચીત્ર છે.

જે સુતીકાગૃહ છે. એ સુતીકાગૃહમાં સુવાવડી બૈરીઓનેજ રાખવામાં આવે છે તેમની સારવાર માટે ધોબી અને હજમની બૈરીઓને હેડ મીસ્ટ્રેસનો હોદ્દો આપી મુકી દીધેલો છે.

બીજું મૃતિકા ગૃહ છે, આ મૃતિકાગૃહ મરી ગયેલા માણસોની તપાસ માટે રાખેલું છે તે સદાય બંધજ રહે છે, બ્યારે કંઈ કેસ આવે ત્યારેજ તે મકાન ઉપાડવામાં આવે છે.

ત્રીજો મુત્રાપય ગૃહસ્થો એ દોહમાં ગરમી અને પેસાળના દરદોની સારવાર કરવામાં આવે છે, તેના એક ભાગમાં મલમના પાટાના બે તાકા લાવી નાખી દીધા છે. એક ભાગમાં દરદીઓને ધોષને વાસણ જીવું મુકવામાં આવે છે. ધોષી દરદીઓને ધુવે છે. ને હજમ પાટાપીંડી કરે છે. કમ્પાઉન્ડર દવાઓ આપે છે. ત્રણ નોકરો પોતાની ફરજ બજાવ્યા જાય છે. જ્યારે ધનચક્રર ધરાકોને સમગ્રવી ડૉક્ટરી શી વસુલ કરતો જાય છે ને ટેબલપર એક ન્હાની પેટી રાખી છે તેમાં પૈસા તરફડતો (નાખતો) જાય છે—

દવાખાનાનો ઉપર મુજબ વ્યવહાર ચાલ્યા જાય છે તો બહાર મોડું બોર્ડ મારી દીધેલું છે. તે રસ્તે જતા આવતા લોક સહેલાઈથી વાંચી શકે એમ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં લખવામાં આવ્યું છે.—બોર્ડ—

ડૉક્ટર, ધનચક્રર બાટલીદાસ અલલટપુત્રુ દવાખાનુ

એલ, એમ, એન્ડ એસ. ફીઝીશિયન સરજન અાંબ, કાન,

નાક, અને ગળાના દરદોના સ્પેશ્યા લીસ્ટ વિગેરે વિગેરે.

અમદાવાદ.

ધનચક્રરે એક કુત્રો પાળેલો છે એનું નામ “ ડૉક્ટર ડોગ ” રાખવામાં આવ્યું છે એ કુત્રો એને લંડનના હાઇડપાર્કમાં મીસ હર્ટલી તરફથી બેટ મળ્યો હતો કુત્રો આજે તોફાનમાં આવી મર્યો છે એનું કારણ એવું બન્યું ને—

મુંબઈના કોઈ ભાટીયા ગૃહસ્થને અપાન વાયુનું દરદ થઈ આવ્યું તેમનાથી હલાતું ચલાતું નથી કેનથી ગાડોમાં બેસાતું, તેથી તે ગૃહસ્થે મુંબઈના ધણા ડૉક્ટરોમાં પૈસો ખર્ચ્યો, પણ ફાઇટ ગયો. એાચીતી ડૉક્ટર ધનચક્રર બાટલીદાસની મુલાકાત થઈ. ધનચક્રરના અબીપ્રા

મુખ્ય તે મહત્ત્વ અમદાવાદ દવા કરાવવા આગ્યા છે. સાથે ખેચાર નોકર ચાહર છે, તે બહાર ખેઠા છે. ધનચક્રર શેઠને તેના મુખ્યમય ગૃહમાં લઇ ગયો, તેમના શરીરના દરેક અવયવો તપાસ્યા અને ધનચક્રરે કહ્યું.

ધારશીભાઇ ! તમેને લોહી ચઢી ગયું છે. બીજી કંઈ દરદ નથી, લોહીના વિકારથી તમને હેરાન થવું પડે છે. એક બે ઓપરેશનથી તમે સારા થઇ જશો પણ અંદરના બાગમાં તો કંઈ નથી ને ? શેઠે ધોતીયુ ખોલ્યુ, અને પોતાનું ગુદા સ્થળ બતાવવા માંડ્યું ડાક્ટર સાહેબ ! આ દુઃખ સહન થતું નથી એમ કહેતાં શેઠ રાઇ પડ્યા. ”

આટલી વાતચીત થઇ ત્યાં સુધી ડાક્ટર સાહેબનો કુત્રો બધી ઝીજ બ્યાનથી જોતો હતો. લાલ-લાલ શેઠનું “અખાન” સ્થળ જોઇને કુત્રો ખીજાઇ ગયો તડબુચનો કકડો સમજી શેઠને બચકુ બચું, ડાક્ટર સાહેબે બે ચાર સોટી કુત્રાને ફટકાવી દીધી તેને સાંકળથી ટેબલને પાછે બાંધ્યો.

ધારશીભાઇ ? મારે ઓપરેશન કરવું હતું, પણ કુતરાએ જે ડીસીઝ ત્હમને કર્યું, તેથી ખરાબ લોહી નિકળી ગયું છે. હવે ઓપરેશનની જરૂર નથી. દવાથી એક અડત્રાડીયામાં આરામ થઇ જશે ધારશીભાઇ રોતાં રોતાં તેમની કચ્છી ભાષામાં કહેવા લાગ્યા, ડાક્ટર સાહેબ ? ભેંજીકધીન્યો એડોકુત્રો હરામખોર ? ડાક્ટર સાહેબે આશ્વાસન આપતાં ધારશીભાઇને ખેચાર મલમના પાટા બાંધી દઇ પ્રીરેકેપશન લગાડી દીધી. ઔષધો પચારથી ધારશી ભાઇ એક અડત્રાડીયામાં મુંબઇ આવી ધમધોકાર વેપાર કરવા લાગ્યા પાંચ છ દિવસ સુધી કુત્રાને ટેબલ આગળ બાંધી રાખ્યો પણ આજે પાછો

કુત્રો તોફાનમાં આવી ગયો છે, તેણે ડૉક્ટર સાહેબના ટેબલ ઉપરથી ખડીયો ઢોળી નાખ્યો, બે ત્રણ કેસનાં કાગળીયાં મોઢામાં ધાલી ચીરી નાખ્યાં, ને બેચાર દવાની બાટલીઓ ફેડી નાખી.

ધનચક્રર કંટાળ્યો, એણે સીવીલ ઇસ્પીતાલમાં ડૉક્ટર “ભુચ” ને ટેલીફોન કર્યા—દસ મીનીટમાં ડૉક્ટર “ભુચ” આવી ઉભો રહ્યો કે ધનચક્રરે પૂછ્યું.

સર? વાટ “ડીસીઝ” અવર ડૉક્ટર ડૉગ ? મી. ભુચે—અબી પ્રાય આપ્યો. ”

મી—.....? ધીસ—કુતરાને હડખવા થવા સંભવ છે કારણ એણે જરા તડબુચનો કકડો ખાધો છે. ચોમાસામાં એ દરદ લાગુ પડે એ સંભવીતજ છે. માટે એને “આઉટ” કરવો જોઈએ એકદમ ધનચક્રરે કમ્પાન્ડરને બોલાવ્યો એની પાસે પાંજરું મંગાવ્યું કુતરાની કોટે રેફ્રે સ્લીપ બાંધી ઉપર મ્હોટા અક્ષરથી લખ્યું—
“ડેન્જરસ પછી કુતરાને “ઉટકામંડ” ની ઇસ્પીતાલમાં મોકલવા રેફ્રેવાળાઓને બલામણુ લખી દીધી.

કુતરાના જવાથી ધનચક્રરને ધણુંજ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું, તેની દીલગીરીમાં બે દિવસ સુંધી ઇસ્પીટાલ બંધ રાખવામાં આવી મીસ હર્લી ને લડન તાર કરી દીધો કે કાગિને ડીસીઝ ઉત્પન્ન થયું તેથી ઇસ્પીતાલમાં મોકલવામાં આવ્યો છે.

ધનચક્રરે પોતાની ન્હાની સરખી ઇસ્પીટાલથી ઠીક ઠીક ડ્રબ્બ પેદા કર્યું છે. ગત પ્રકરણમાં જણાવેલી છબીઓને એણે નવા આર્ટિસ્ટો પાસે સુધરાવી છે. એણે બનારસના કોઇ મહાત્માને પોતાના ગુરૂ બનાવી દીધા છે. હવે દાન-દયાન-પરોપરાર-એજ ધનચક્રરનું

પરમાથી કે જીવન છે. પહેલાંની કેળવણી તહેણે છોડી દીધી છે ગરી-
બોને એ મફત દવા આપે છે, એણે વિભાગતથી એક લાખ બાટલીયો
મંગાવી પોતાના પિતા “ બાટલીદાસ ” ના નામથી, બાટલી-
વાલાની ઇસ્પીતાલના નામની ધાર્મિક ઇસ્પીતાલ ખોલી દીધી
છે. હજારો ગરીબ-મર્યા ધનચક્રરની ઇસ્પીતાલ આગળ
ડાક્ટર સાહેબ—પૈસો આપો પૈસો ! બાપા ! એમ કહેતાં
પડ્યા રહે છે સૌનો શુભ આશીર્વાદ એજ ધનચક્રરનો
વિદેશ છે—અસ્તુ—”

તા. ક. હવે પછી આવતી સાલમાં ખુરશીપ્રસાદ ટેબલશં-
કર—વકીલતું જીવન ચરિત્ર અને હરીશંકરની કન્યા એ બે સીરીઝો
બહાર પાડવા વિચાર છે. તો ગ્રાહકોએ—ગોર અંબાલાલ છગનલાલ
બહેરા—“ ગુજરાતી પંચ ” ની ઓપીસ રીચાર્જ અમદાવાદ એ
સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો—

અમારી આવતી સાલની બહાર પડનારી

લોકપ્રિય સીરીઝ.

પુસ્તક	વિષય	છુટક નકલની કિંમત.
૧ હું રાણી દુર્ગાવતિ—	ઐતિહાસીક	... ૦—૩—૦
૨ બુંડો. ધનચક્રર ભા. ૧ લો રમૂજ	...	૦—૩—૦
૩ બુંડો. ધનચક્રર ભા. ૨ જો રમૂજ	...	૦—૩—૦
૪ થું ગણેશયુદ્ધ વર્ણન—ધાર્મિક	...	૦—૩—૦
૫ મું વૈદરાજ ધોન્ડીઆપંત ભાગ ૧ લો રમૂજ...	...	૦—૩—૦
૬ હું વૈદરાજ ધોન્ડીઆપંત ભાગ ૨ જો રમૂજ...	...	૦—૩—૦
૭ મું વિરખાળા કિશોરી. ઐતિહાસીક	...	૦—૩—૦
૮ મું રમૂજમાળા ભાગ ૧ લો રમૂજ	...	૦—૩—૦
૯ મું રમૂજમાળા ભાગ ૨ જો રમૂજ	...	૦—૩—૦
૧૦ મું હરીશંકરની કન્યા ભાગ ૧ લો રમૂજ	...	૦—૩—૦
૧૧ મું હરીશંકરની કન્યા ભાગ ૨ જો રમૂજ	...	૦—૩—૦
૧૨ મું શિવપાર્વતી વિવાહ—ધાર્મિક	...	૦—૩—૦

તા. ક.—ઉપરના બારે અંકોની વી. પી. સહીત કિંમત ફક્ત રૂ. ૧-૧૦-૦ પડશે. તે મંગાવનાર વાંચકોએ નિચેને સરનામે પત્ર-વ્યવહાર કરવો.

ગોર અખાલાલ છગનલાલ } વિવિધ વાર્તાસીરીઝની ઓફીસ.
ગુજરાતી પંચની ઓફીસ. } પોસ્ટ વડાગામ. (મહીકાંકા)
પાચકુવા—અમદાવાદ. } મુ. વડાગામ. ત્રાયા-નલોદ.
એ. પી. રેલવે.

રમૂજ—નવલકથા

વેધરાજ ધોન્ડીયા પંત
અને
ઘોઘરવંશનો બિલાડો.

લેખક

ગોર અંબાલાલ છગનલાલ જહેરા.
વડાગામ (મહિકાંઠા.)

નહાનકડી—પ્રસ્તાવના.

વૈદરાજ—પોન્ડીઆપંત જેવા હાલના જમાનામાં ધણા જીંટ વૈદો છે. એવા વૈદ ડોક્ટરો ઉપર મને પુરા તિરસ્કાર છે. “ઝંકુ ફારમાસ્યુટીકલ વર્કસ” કે ‘ગુજરાત આયુર્વેદીક ફાર્મસી’ જેવી સંસ્થાને અનુસરી ચાલનાર વૈદ તો ક્રોધક થોડાજ છે. મને “જીંટ વૈદક” નો પૂર્ણ અનુભવ છે ધણા વૈદો ફક્ત પૈસા મારી ખાવા જે દરદ ન હોય તે દરદ પણ કહેવાને અયત્નતા નથી. જો કે દરદ મટાડવાની એમનામાં શક્તિ છે. તહેવીજ રીતે પૈસાના લોભે—દરદ લખાવવાની પણ એમનામાં શક્તિ છે. પ્રિય વાંચક વર્ગ યાતો દરદી પહેલો—એવા વૈદ—ડોક્ટરની પરિક્ષા કરી પછીજ દવા લેશે તો એનું દરદ સોએ સો ટકા નાબુદ થવા સંભવ છે. મને વૈદ—ડોક્ટરોનો સારો અને ખોટો એ એ અનુભવ થયેલા છે. સારા અનુભવને માટે હું આશીર્વાદ આપું છું. અને મને ખોટો અનુભવ થયેલો હોય તો તેવા—વૈદ—ડોક્ટર સાહેબોને હું આપુસ્તક અર્પણ કરું છું. જે પત્થ વગરની દવા આપે છે. તેજ હોશિયાર વિદ્વાત્સક સંહમજવો. ધણા કાર્યા રસાયણોને પત્થની જરૂર હોય છે. પાકા રસાયણને પત્થની જરૂર રહેતીજ નથી. દાખલો જે નિર્દોશ—નિરોગી દરદી છે તહેને દવાની જરૂરજ નથી પણ જે રોગી છે. તેને તો દવા આપવીજ જોઈએ. ભાષ્યો તમે જે દરદથી પીડાતા હો—તે દરદને “ ધરવૈદુ ” અથવા “ મેડીસીન ” વિગેરે પુસ્તકોની ઉપાયોથી ઘેર એમાં તે દરદ મટાડવા પ્રયત્ન કરજો. એ મારી વિનંતી છે.

વડાગામ—(મહિષાસુર) } ગોર અંબાલાલ છગનલાલ બહેરા
ગણેશ ચતુર્થી ૧૯૭૬ } અમદાવાદ.

વૈધરાજ ધોન્ડીઆપંત.

અને
ધોધરવંશનો ખિલાડો.

ધણા ઊંટ વૈધોમાં વૈધરાજ ધોન્ડીઆપંત પ્રખ્યાત છે. અમારું અમદાવાદ ત્રણ લાખ માણસની વસીતુ છે ત્હેમાં એક ધર પણ એવું નથી જે; વૈધરાજ ત્યાં ગયા ન હોય—

ધોન્ડીઆનું મોસાળ “ મોરોબા પંતયાંચે ઘરાત્ આદેત્ ” મોરોઆના મુળમાં રેલ્વે હતી તોપણ ઊંટ ઉપર સ્વારી કરવી એવો રીવાજ હતો. એ કારણથી ધોન્ડીઆએ મોસાળમાં રહી “ ઊંટ વૈધ ” નો અભ્યાસ કરેલો છે.

અમદાવાદમાં દરિયાપુર રોડ, પ્રેમ દરનાજી આગળ જનાવરોનું મોટું દવાખાનું છે. ધણા વૈધ, ડોક્ટરો, અપંગ-દુઃખી દરિદ્રી જનાવરોને દવા કરી રહ્યા છે. જ્યારે ઊંટનો દવા કરવાનો વિભાગ વૈધરાજ ધોન્ડીઆપંત તો જુદોજ છે. વૈધરાજે ધણા “ ધોધરં ખિલાડાં ” અને દવાથી સારા કરી દીધા છે. આજે; ખિલાડાઓની એક મિટીંગ “ ગવર્નમેન્ટ ડેરી કંપની ” ના એક છુપા હોલમાં મળેલી છે. તાળ-તાળ માખણનું રિક્રેશમેન્ટ થયા પછી ધોધરવંશના મોટા કહેવાતા “ મીંઆઉ ” નામના ખિલાડાએ વૈધરાજ ધોન્ડીઆને પ્રાધિક્ષ મેડલ આપવો જોઈએ એમ દરખાસ્ત મૂકી મિટીંગમાં બાપણ શરૂ કર્યું;—
બાપણો:—

આપણી જિ પુરોની મિટીંગમાં કાર્ડ કુત્રા જેવું જનાવર તો નથી ને ?

(ધણા બિલાડાઓએ ડોક ઉંચી કરીને તપાસ કર્યો-પણ કોઈ જણાયું નહિ).

ના—ના—ના—“એકઠે સાથે જવાખ મળ્યો.”

તો મ્હને ભાષણ કરવાની છુટ છે ને ?

હા—હા—હા—“હોકારો થયો.”

તો; સાંભળો:—

વૈધરાજ, ધોન્ડીઆપંત ધણાજ જુના સમયના વયો વૃદ્ધ ઔષધ ચિકિત્સક છે. ઊંટ વિદ્યામાં એ પરિક્ષોત્તરું છે—ગુજરાત આયુર્વેદીક ફાર્મસી;—અને જંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ જેવી સંસ્થાઓને તેઓ વખોડી કહાડે છે, આપણને પણ ત્યાં કડવો અનુભવ તો થયો છે જ, માખણ-મલાઈ કદી મળતાં જ નથી. એથી આપણા બધા ભાઈઓનું દીલ ઉશ્કેરાયલું તો છેજ ફક્ત આ એક “ગવર્નમેન્ટ ડેરી કંપની.” છે. તેજ આપણને ઉપદાર કર્તા છે. ભય માત્ર માણસ જાતની જાણમાં આવ્યા તો. વગર વિદ્યોએ આપણાપર “માશલ લો” શરૂ થઈ ચૂક્યો જ; અને એમ ધણી વખત થયલું પણ છેજ, એ કારણથી મેં અને આપણા ધણાભાઈઓએ આર્ય ચિકિત્સક વૈધરાજનો આશ્રય લીધેલો છે તદ્મારૂં અનુભવ્યું તો ન હોયજ. ધોધરવંશ કુલોત્પન્નના તારક વૈધરાજ જ છે નહિ તો ધણા ભાઈઓ, મ્યુનિસિપાલીટીના ખટારામાં તણાઈ ગયા હોત, સૌ કોઈ બચીયે (જીવીયે) છીયે, તે વૈધરાજનોજ પ્રતાપ છે. બધાએ મળીને “પ્રાઇઝ મેડલ” આપો.

આપો—આપોને—આપો.

જવાબ મળ્યો (મીંચાઉર્મા)

આપીશું—આપીશું—આપીશું

તૈયાર છીએ—કાણે ના કહ્યું ?—

“માહેથી એક બિલાડાએ ડોક ઉઘી કરી અને વૈઘરાજ વિર-
હમાં ભાષણ કરવા તૈયાર થયો.”

ભાઈઓ ?—જરા બે મિનીટ મ્હાર ભાષણ સંભળશે ?

મીંઆઉંમાં જવામ મળ્યો;

હા—હા—હા—સત્વર કરો.

દૈવ ધણો લુચ્ચો હરામખોર માણસ છે. એણે મૃત સંજીવની
(જીવત માણસ મરી જાય) એવી દવા બનાવી છે ધળાઓને કંઈક
વનસ્પતિ સુંઘાડીને બેશુદ્ધ કરી દવા આપું છું. એમ કહી ચીરી નાખે
છે. ભોગ બેજે સારો થયો તો “ પ્રાઇઝમેડલ ” માગે ને મરી ગયો
તો શું એનો દંડ ન કરવો !

કરવો—કરવો—કરવો—જવામ મળ્યો.

ડીક સંભળો:—

મારો માનો નમારા ઘોઘર વંશના કુળનોજ હતો. ગયે પર-
મ દીવસે બધા જોરા સાહેબો પંજાબના શરૂ થયેલા ‘માર્શલ લો’માં
હાજર થઇ ગયા હતા. લશ્કરી ટુકડીનો એક સિપાઇ પણ આંડરી
કંપનીમાં જોવા ન મળે. ફક્ત એક હવાલદાર છાશ કરી માખણ,
ઉતારવાને વાસણ લેવા ગયો. કે ઘોઘર વંશ કુલોત્પન્ન મારા મામે
ભાગ બેઠ જરા માખણનો લોદો ચાખવા ગયો. કે પાછળથી એક
બંદુકની ગોળી છુટી કે;—

અરરરરર.....અરરરરર.....અરરરરર.

પછી કેમ થયું. એમ કાં કરો ? પ્રશ્ન થયો. ગોળી કેમ છૂટી
હતી ? પ્રશ્ન બે પૂછયું—

સાહેબ ! એનું કારણ એમ હતુંજે ડેરીનો નાશ કરવા હજારો

તોફાની લોકોનું ટોળું તોફાનમાં આવી ગયું હતું. પંજાબ-પ્રકરણમાં પ્રખ્યાત ગણાતા જનરલ ડાયર-તોફાની લોકોને સમજતી ઠંડા પાડવા એમ ઉદ્દેશ્ય બરું પડ્યું વાપર્યું નહોતું પણ લાહોર-અમૃતસર જેવાં માર્શલ લોકો શરૂ કરવા હુકમ કર્યો હતો. ધણી નિર્દોષ માણસો પણ એમાં માર્યા ગયાં હતાં જે-એ દિવસે આપણા મોખર વંશના બિલાડાઓએ એક સંપ કરી. માણસગતની પેઠે તોફાન કર્યું હતો. તો પેલો ગોરો સાહેબ જનરલ ડાયર નક્કી તહમારો વંશ હતો હોતો શ્રી નાખત. પણ માણસ ગતથી બહીતું એ ઉદ્દેશ્ય તમોએ જે વાપર્યું છે તે સારું જ કર્યું છે.

પણ-તહમારો મામાને શું થયું ? કાં આડી-આડી, વાત કરો ?

“ મીયાંડ બાબામાં એક બિલાડો વચમાં બોલી ઉઠ્યો. ”

હાય-આપ ! તે ગોળી મારા મામાને વાગી.

ચીસ પાડી બે ત્રણ કૂદકામાં મારો મામા જે પાટીયાપર હતું બેઠો છું. તે પાટીયાપર આવી પડી ગયો. હું અને મારી મામી-અન્ને એને ઘસડતાં ઘસડતાં, વૈદ્યરાજ ધોન્ડીયા પંતના દવાખાનામાં દવા કરાવવા લઈ ગયાં. વૈદ્યરાજ જણાતા હતા કે પંજાબમાં માર્શલ લોકો શરૂ થઈ ચૂક્યો છે. એ કારણથીજ તેઓ અત્રે આવ્યા હતા. લશ્કરી ટુકડીઓમાં ધણી જિંટ માંદા પડતાં, પણ જિંટની દવા કાઈ જણતુંજ નહોતું. તેથી સરકારે એમને જિંટવિદ્યામાં પરિક્ષોત્તિષ્ઠ સમજી અહીં સામેનાજ મકાનમાં બદલો કરી હતી.

હું અને મારી મામી-મામાને ઘસડતાં ઘસડતાં લઈ ગયાં કે-તે હરામખોર વૈદ્ય મામાને ઉંચો કરી ટેબલપર નાખ્યો. ગોળી કળા વાગી !-તે મ્હને પૂછ્યું-મેં મારી (મીયાંજી) બાબામાં ધણો સમજાવ્યો, પણ એ કાંઈ રહમજ્યો નહિ, એને ગોળી શરીરમાં છે. એમ

રહમજી દૂર પડેલી ધારવાળી બે ત્રણ ચક્રચક્રીત છરીયો લપ્પ આવ્યો મેં અને મારી મામીએ તો બચતી ન થઈ, ફક્ત મારી દોટ મૂકી ને એક કપાટ ઉપર બેસી મામાની તબીયત ઉપર ધનંતેમરીથી રાહ જોઈ રહ્યાં.—

વૈદે લંગીને બોલાવ્યો.—અને કહ્યું કે;—આ બિલાડાને પકડી રાખ.

મેં—મામીને કહ્યું:—મામી ! સત્યાનાશ વળી ગયું.

મામીએ (મ્યાઉં લાપામા) કહ્યું:—થું થયું વળી !

આ વૈદે મહદા ચિરવામા કુશળ છે. મામાને પણ હમણાં જ ચિરી નાંખશે.

“ મામી જાતી માર્યા ફૂટવા લાગી; મેં એને આશ્વાસન આપ્યું;—”

તમો તો બે મિનિટ બાપણ કરીશ. એમ કહેતા હતા ને !

“ મિટીંગમથી પ્રશ્ન થયો. ”

વખતે દસ મિનીટ પણ થાય. “ ઘોષર વંશ કુસોત્પન્ન પ્રમુખે કહ્યું. ”

ચલાવો—ચલાવો ત્હમારું બાપણ—રસમય છે. મામાની જાતીયે છેલ્લો શ્વાસ છૂટ્યો. તે મેં અને મામીએ જોયું, અને હર્ષ ઉત્પન્ન થયો.

મામીએ કહ્યું.—બાણામાઈ ! તમો વૈદને જરા આજીજી કરો. કે ત્હેમને બચાવી દ્યે.

મેં કહ્યું;—પણ મામી !—વૈદને કવી રીતે રહમજીવો તે આપણી (મ્યાઉં) બાપામા સમજતો નથી. ગાળા આરપાર નિકળી ગયલી છે. પણ આ વૈદ તે જિંટ વૈદ છે તે સમજે છે કે ગાળા

અંદર છે. હમણાં તે ચીરી નાખશે ને મામો મરી જશે. હાલ દૈવ ! એમ કહી હું ચૂપ્પ રહ્યો કે,—મામીએ કૂદકો માર્યો ને વૈદ્યને રહમ-જાવવા વૈદ્યરાજને પગે પડી.

વૈદ્ય;—“ હાક મારી, ”—ભંગી !—ભંગી !—ભંગી હાજર થયો કે વૈદ્યે કહ્યું,—આ બિલાડીને અહીંથી મારી કાઢ ?

ભંગીએ પૂછકું પકડી મામીને કમ્પાટ સાથે ફેંકી દીધી. મામી શીકે મોઢે મારી પાસે બેસી હુમકે હુમકે રોવા લાગી.

વૈદ્યે કમ્પાઉન્ડરને હાક મારી—મામાને જોરથી પકડી રાખવો એના કહ્યું.

ભંગીએ કાતરવડે ક્ય ક્યના અવાજથી મામાના દીલ ઉપરના બખા વાળ ઉતારી નાખ્યા.

એ લુચ્યા વેઘે;—મામાને શસ્ત્રવડે બે ચાર ધા કર્યા—હવા ઉતારી મોટા સોયાવડે ગ્વાન્ડરનાં ગોળોનો તપાસ કર્યો—પણ ક્યાંય ગોળા માલુમ પડી નહીં.

કમ્પાન્ડરે કહ્યું;—સાહેબ ! બિલાડાને શ્વાસ નથી.

ત્યારે શું ? મરી ગયો ?—“ એ લુચ્યા વૈદ્યે કહ્યું.”

હા—હા—સાહેબ !—એનો પ્રાણ ઉડી ગયો છે. “ કમ્પાન્ડરે જવાબ વાળ્યો.”

ભંગી,—ભંગી—વૈદ્યરાજે હાક મારી ભંગી બહાર ગયો હતો તે આવ્યો કે વૈદ્યરાજે કહ્યું—

આ બિલાડાને મ્યુનિસિપાલ્ટીના કચરાના ખટારમાં નાખી આવ. એમ કહી એ લુચ્યા વૈદ્યે મામાને જોસખંધ ધરપીતાબની બહાર ફેંકી દીધો.

પછી વૈદ્યે—કમ્પાન્ડરને હુકમ કર્યો. સ્લા લાઇ આવ !

ઢહા આવી—અને વૈઘરાજ ઢહા પીવા બેઠા. હું અને મામી બંને રડતાં કકળતાં ઘેર આવ્યાં મારા મામાનાં બચાને અને મામીને આ ડેરીના ઉંચેની અભરાઇ (પાટીયા) પર રહેવાની ગોઠવણ કરી આપી, તહેમને સાવચેતીથી ચાલવું એમ ઉપદેશ આપી. હું આજે મીટીંગમાં હાજર ગયો છું.

હવે કહા જોઉં? પ્રમુખ સાહેબ! એ લુચ્યા હરામખોર ધોન્ડીઆપંતને કવી રીતે પ્રાઇઝ મેડલ આપવો?

પ્રમુખે પૂછ્યું:—તહમારો કોઇ સાક્ષી છે?

હા-હા-હા-સાહેબ-હજી મામાની લાસ ઉકરડામાં પડી હશે.

“જવાબ મળ્યો.”

પ્રમુખે બે ત્રણ બિલાડાઓને તેની લાસ લાવવાને કચરાપટ્ટીના ઉકેડા તરફ દોડાવ્યા. વૈઘના સખંધમાં બીજા કોઇને કંઈ રહેવાનું છે? “પ્રમુખે પૂછ્યું”

હા-હા-હા-સાહેબ! મારે અરજ કરવાની છે.

“એક બિલાડાએ પાછલા બે પગપડે ઉભા થઇ, આગલા બે હાથ જોડીને અરજ કરી.”

કહો જોઉં—તહમારે શું કહેવાનું છે? પ્રમુખે કહ્યું.
ત્યારે સાંભળો સાહેબ!

મારી સ્ત્રિને હમેશ રહ્યા. એ પછી એની જીભ સ્વાદમાં ચર-ચરાટ થવા લાગી. એક દિવસ મલાઇ ખાવાનું તેણીને મન થયું—એનાથી કોઇ આકૃતમાં દોડી શકાય એમ નહોતું એટલે મને કહ્યું—સાંભળો છો કે સ્વામિનાથ?

મેં કહ્યું:—હા હા કહે જોઉં તારી રકઝક મારાથી પૂરી થઇ શકતી નથી.

આજે મને મલાઈ ખાવાનું મન થયું છે. અને સ્થામેના ધરમાં જાણ નથી માટે જરા મલાઈ લાવી આપો.

તરતજ મેં સ્ત્રિના હુકમ પ્રમાણે દોટ મૂકી. અને હું સામેના મકાનમાં દાખલ થયો કે;—

અરરરર.....અરરરરર.....ઓય ખાપરે ? ”

અરે ? વળી શું થયું ? ત્હમારી વાત કેમ કરતા નથી ? “એક બિલાડાએ પ્રશ્ન કર્યો,

પાછળથી એક લાકડીનો ઝપાટો મારા પાછલા બાજુને પગમાં પડ્યો—કે; મારા કાબા પગનું હાડકું ઉતરી ગયું. હું અરરરરર બુસ કરતો બોલિપર પડ્યો.

પછી તમને લાગે ગયું કેણું ?—એક મિંદડીએ પૂછ્યું. ”

મારો ભત્રીજો મારી ખખર જોવા બહાર બેઠો હતો. તેણે એકદમ બારણામાંથી દૂદકો માર્યો, અને મારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો—હું બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પડ્યો હતો. પણ જરા ભાન હતું. ભત્રીજાએ મ્હારી આંખ બાંધી બે ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી. મારાથી ચાલી શકાશે નહીં, એમ સહમજી મારા આગલા બે પગોને એના મોઢામાં ખાલી:—ધસડતો—ધસડતો મને વૈષ્ણવ;—ધોન્ડીઆપંતના દવાખાનામાં લઈ ગયો. ત્યાં વૈષ્ણ એક ઊંટને દવા આપી રહ્યો હતો.

કંમ્પાન્ડરે કહ્યું:—સાહેબ ? આ લંગડો બિલાડો પડ્યો છ ?

એને શું થયું વળી ? “ વૈષ્ણવે પ્રશ્ન કર્યો. ”

સાહેબ,—એનું હાડકું ઉતર્યું ગયું લાગે છે, કંમ્પાન્ડરે કહ્યું. ”

તો, એને આ જોડેના ટેબલ પર નાખ;—“વૈષ્ણે હુકમ કર્યો. ”

કંમ્પાન્ડરે ધણેજ કાળજી પૂરેક; મને ટેબલ ઉપર મૂક્યો. ”

અને તે બલો કંમ્પાઉન્ડર મને બચકારવા લાગ્યો;—અને હું લાકડી મારનારને શ્રાપ બર્ષા આસુથી રોવા લાગ્યો.

ઊંટની દવા પૂરી થઇ કે વૈઘરાજે મારા ટેબલ પાસે આવી મને ટીકા-ટીકીને તપાસ્યો એણે કંમ્પાઉન્ડરને કહ્યું.

નાકશંકર ?—જો; આ બિલાડાનો પગ ભાગી ગયો છે.

મને તો સાહેબ એમ લાગે છે જો, એ બિલાડાનો પગ ઉતરી ગયો છે. ન કરે નારાયણ અને તે સારો થાય તો.

“ બિચારા નાકશંકર કંમ્પાઉન્ડરે મારી તરફ દિલાસો બતાવ્યો.”

એસ-એસ તું હાડકાંની વાતમાં રહમજો શું ? “ વૈઘરાજે કહ્યું.”

કંમ્પાઉન્ડર ચૂપ થઇ ગયો. અને વૈઘની વાતમાં હા-એ-હા બોલવા લાગ્યો.

હું તોફાન ન કરું એ માટે મને કંઈક વનસ્પતિ સુધાડી. હું બે-શુદ્ધ થયો કે:—

અરરરરર.....અરરરર.....અરરરરર...હાય દેવ.

વળી બીજવાર શું થયું ?—એમ કાં કરો ? “ એક વ્યક્તિએ પૂછ્યું.”

“ મારો ડાબો પગ કાપી નાખ્યો. ”

જુઓ તમે બધા બાઇઓ અને સંનારીઓ હું ત્રણ વરસ થયાં ત્રણ પગ વડે જ હીંશે છું.

મહેરબાન પ્રમુખ સાહેબ ?—

જો કે પગ ઉતરી ગયેલો હતો. કંમ્પાઉન્ડરે મારા કુખ દરદની બરાબર પરિક્ષા કરી હતી. પણ લુગ્ગા વૈઘે ઉદ્ધતાઇ બર્ષા વર્તનથી એકદમ મારો ડાબો પગ કાપી નાખ્યો.

મહેરખાન સાહેબો.

હું દવા દારૂ કે દાડકુ ખેસાડવાથી સારો થઇ શકત પશુ એ વૈદે મારૂ સત્યાનાશ વાળ્યુ છે. કહો જોઉ બલે પ્રમુખ સાહેબનો આગ્રહ હોય. પશુ એ લુચ્ચા વૈદને “ પ્રાઇઝ મેડલ ” કેવી રીતે આપવો. ?

બધા:--[મ્યાઉં બાષામાં] એક સાથે બોલી ઉઠ્યા.

ના.....ના.....ના પ્રાઇઝ મેડલને લાયક એ વૈદ નથી.

વાત પૂરી થઇ કે;--પેલા મામા બિલાડાને ત્રણયાર બિલાડાઓ ધસડતા-ધસડતા લાવ્યા અને પ્રમુખ સાહેબની આગળ રજુ કર્યો.

પ્રમુખે ફરિયાદી બિલાડાને પૂછ્યું:--કહો જોઉ ? તમારા મામાને વૈદે મારી નાખ્યો એવી કંઇ સાબીતી ?

બાણજીએ કહ્યું;--હા સાહેબ એની સાબિતી એવી છે; જે જોણી પગમાં લાગી છે. પશુ વૈદે એનું પેટ ચીર્યું. જુઓ સાહેબ આ, પગની આરપાર ગયેલી જોણી, અને કાણું.

અને આ બીજું કાણું શાંતુ છે, પ્રમુખ સાહેબે પૂછ્યું.

જી સાહેબ--આપ પૂછો છો, તે કાણું તો મામાની ફુટી છે.

અરરરર-દીલગીર છું કે. વૈદ્યરાજે બૂલથી ફુટીતું કાણું જોણી સ્થમજી પેટ ચીરી નાખ્યું અને બધા બાઇઓનો અભીપ્રાય છે એ હું વૈદનો વાંક માનું છું. “ એમ કહી પ્રમુખ સાહેબે સાબિત કર્યું.”

હવે એક સાક્ષીની જરૂર--“ પ્રમુખ સાહેબે બધા બિલાડાઓની વચ્ચે વચ્ચે આસન લેતા પ્રશ્ન કર્યો.”

છે; કોઇ ત્રીજો સાક્ષી ?

પા કલાક સુધી ધોધર સભામાં સુમ શાન્ત થઇ રહ્યું. વળી પ્રમુખ સાહેબે હુકમ કર્યો.

બિલ્લોપ્રસાદ !—પહેલા અને બીજા સાક્ષીની જુગાનીઓ લખી લખન મામા બિલાડાને સાબરમતી પર મોકલાવીદો.

“ એક વ્યક્તિએ પ્રશ્ન કર્યો—” સાહેબ ? આ લાસ પાણીમાં તણુશે તો પાણી વાસ મારી ઉઠશે, એજ ખરાબ પાણીથી માખણનો સ્વાદ પલટાઈ જશે, માટે મારી વિનંતી તો એવી છે જ; એને પાછો ઉકરડામાં નાખવો જોઈએ.

હા;—તેમ કરો. “ પ્રમુખ સાહેબે જવાબ વાળ્યો. ”

છે—કાંઈ ત્રીજો સાક્ષી ? ક્યાં સુધી બેસી રહેવું ? “ પ્રમુખ સાહેબે પ્રશ્ન કર્યો. ”

બિલ્લોપ્રસાદની કાંઠી કેળી થઈ. અને અરજ કરવા પ્રમુખ સાહેબને વિનંતી કરી. પ્રમુખે સભામાં ગરબાડા ન થાય એ માટે ટેબલ પર હાથ ઠોક્યો. ટેબલ પર અવાજ થવાથી એક ગોરો લશ્કરી ચમક્યો. અને ખીજાઈ ગયો. એણે બિલાડાઓની મિટીંગ જોઈ અને બહાર બંદુક અથવા ચાણુક લેવા દોડ્યો.—

આ હકીકત પ્રમુખ સાહેબે જોઈ અને ઝડપથી સભા બરખાસ્ત કરવા હુકમ કર્યો. ત્રીજા સાક્ષીએ કાલે આ ટાઇમે આવવું. એમ કહી પોતાનું આસન છોડ્યું. કે ઝડપે ઝડપ બીજા સભ્યોએ પણ પોતાની ખુરશીઓનો ત્યાગ કર્યો.

પેલો ગોરો સાહેબ બહારથી ચાણુક લખને આવ્યો કે પાટીયું ખાલી ખાંખ જોયું. નિરાશ થઈ પાછો માખણ અને ગિરકુટ ખાવા મંડી ગયો. ત્યાં બીજા બે ત્રણ લશ્કરી ના આવ્યા. એટલે પેલા બિલ્લોસભા તરફ ખીજાઈ ગયેલા ગોરા સાહેબ નવા ફ્રેન્ડસ (મિત્રો) સાથે ગરબે ચડ્યા. ઠીક;—

હવે બિલ્લોસભાની બીજી વાત કાલે કહાણું.

ખિલ્લીસભાનો બીજો દિવસ.

બીજો દિવસે પણ એજ ડેરી કંપનીમાં ખિલ્લી સભાસદો હાજર થઇ ગયા. એ ડેરી કંપનીમાં કોઇ લક્ષ્મી અમલદાર નથી. કે નથી કોઇ બીજું નજરે પડતું. ફક્ત ખિલ્લી મહાસભાના સભ્યો અને સં-
ન્નારીઓજ આ ડેરીમાં અધિવેશન થયેલાં છે.

પ્રમુખ સાહેબે આસન લીધું. અને પૂછડીનો પટપટારો કરતાં પૂછ્યું.—

“કોઇ માણુસ જાત, અથવા કુત્રા જેવું જનાવર તો નથીને?”
ખિલ્લીપ્રસાદ તપાસ કરો.

ખિલ્લીપ્રસાદ મિટીંગની આબુઆબુ સર્વત્ર ફરી વળ્યો. એણે જાણ કરવાની તમામ જોળીઓ તપાસી લીધી પણ કોઇ નજરે પડ્યું નહિ. સભામાં આવી બે હાથ જેડી વિનંતી પૂર્વક પ્રમુખ સાહેબને કહેવા લાગ્યો.

“અમા કરો-નામદાર-ધોધર કુલોત્પન્ન પ્રમુખ સાહેબને?”

અહીંયાં કોઇ પણ કુત્રા પ્રાણીની અથવા માણુસ જાતની ગંધ પણ જણાતી નથી, હું સર્વત્ર ફરી ચૂક્યો છું. આપ નામદારને જે બાપણ કરવું હોય તે સુખેથી કરો.

“એમ કહી ખિલ્લીપ્રસાદ-પૂછડીનો પટપટારો કરતો. મ્હોં મ્હડાવી દાર પર આવી બેઠો.”

પ્રમુખ સાહેબે પૂછ્યું;—છે; કોઇ ત્રીજો સાક્ષી ?

હા; નામવર-હું ગઇ કાલે અરજ કરવા ઉભી થઇ હતી. તે મારીય મિંદડી હાજર છું !

એક મિંદડીએ હાજર થતાં જવાબ વાલ્યો. ”

કહો જોઈ? તમારે શું કહેવાનું છે?—ખોલો સત્તર પ્રમુખ સાહેબે પૂછ્યું. વૈદ્ય, ધોન્ડીયા પંતની વિરૂદ્ધમાં મ્હારે એક અરજ કરવાની છે “ તે મિંદડીએ કહ્યું: ”—

તો એમ કાં લવારો કરો? ઝટ ખોલી જાઓ. “ પ્રમુખ સાહેબે પ્રશ્ન કર્યો. ”

મિંદડીએ પોતાનું વર્ણન ધણીજ કરણ સ્વરથી શરૂ કર્યું.—

ધોધર કુલોત્પન્ન—નામદાર—પ્રમુખ સાહેબ, અન્ય સભ્યો;—અને સન્નારીઓ;—

હું એક ધોધર વંશ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી ગરીબ મિંદડી છું. હું અને મ્હારો સ્વામિ, આઠ બચ્ચાં સહિત એક પાતાળને ઘેર જઈ ચઢ્યાં. એ ઘરમાં ફક્ત એકજ જોડું (ધણી-ધણીયાણી) રહેતું હતું. એ અનુપમ સ્વર્ગિય જોડાં હતાં, ઉભય દંપતિ પ્રેમ ચારણ હતા.

તહેમના ઘરમાં દરરોજ નવ-નવાં સીધાં આવતાં. કારણ પાતાળી યજમાનવૃત્તિનો ગોર હતો એ જોડું સુધરેલું, ભણેલું અને વિદ્વાન હતું; તહેમને યજમાનવૃત્તિની દરકારજ નહોતી. પણ પાપદાદાની એ પૃથા ચાલી આવતી.

આ સીધામાં—ગોળ—ઘી—આટો વિગેરે જે આવતું તે આંતરણી—અમારા નિવાસસ્થાનની જોડેનીજ અભરાઈ ઉપર મૂકતી. જરાં લોંબા—લપકો—બચ્ચાંઓને ચાખવાની ઠીક મળતી પડતી. મારા સ્વામિએ આ ઘરમાં ધણાં વર્ષ કહાડ્યાં હતાં. એટલે તેઓ દરેક ભાંડારીયા—અટારીયાના માહિતગાર હતા.

પણ હાય દૈવ!—મ્હારૂં સૌભાગ્ય ઓછું—“ એમ કહી મિંદડી રોષ પડી ” વચમાં એક બિલાડાએ પ્રશ્ન કર્યો,—એમ કહાં રવો? વાત તે ક્યાં સુધી ચાલશે?

પ્રમુખ સાહેબ ખોલી ઉઠ્યા—ચૂપ રહે હરામખોર વચમાં લવ-લવારો કર્યો કે?

ખિસ્લીપ્રસાદ !—એનો દંડ કરો.

ખિસ્લીપ્રસાદે કહ્યું,—નામદાર ? એ ગરીબ મિંદડો દંડ ભરી શકે એમ નથી.

તો એને સભામાંથી ખરતરફ કરો.—“ પ્રમુખ સાહેબે હુકમ કર્યો. ”

“ ખિસ્લીપ્રસાદે પોતાના નખ બહાર કહાડી પેલા ગુન્હેગાર ખિલાડાને કાનજુટી એવી દ્વારની બહાર ફેંકી દીધો. ”

પ્રમુખે કહ્યું,—બાપ ? ત્હમારી હકીકત ચાલુ કરો.

એ બ્રાહ્મણના ઘરમાં એક ગાય હતી. તે દરરોજ બે વખત દહોવામાં આવતી. એનું દૂધ, દહીં, ઘી, માખણ—તે બ્રાહ્મણી એક ભંડારીયામાં જળવીને મૂકતી. એ ભંડારીયું તે અમારા નિવાસસ્થાનની નીચેજ હતું.

તે નવયુવક—યુવાન—યુવતિ—જમી પરવારીને રાત્રે સુઇ જતાં કે મહારા સ્વામી તે ભંડારીયામાં દાખલ થતા. એ પછી બચ્ચાં પણ સાંકડે માંકડે અદર જોઈવાઇ જતાં અને દહીં દૂધના લપકા લેતાં સ્વામિનામાં એ યુક્તિ હતી જે દહિં—દૂધના વાસણમાં દૂધ પીધા પછી તેઓ ખરાખર યુક્તિસર વાસણ બંધ કરી દેતા. એથી અમારી ચોરી ઝડપબંધ પકડાઇ શકતી નહિ. સ્વામિએ દરેકમાંથી થોડું થોડું ખાવું, એમ બચ્ચાંને શિખવ્યું હતું.

મારા મોટા છોકરાએ એક ત્રાંગાના લોટામાં દૂધ પીવા મોહું બાધ્યું. દૂધ પીધુ પણ મોહું નિકળ્યું નહીં ને તે મૂર્ખો સપડાઇ ગયો. ભંડારીયામાં ખરબડાટ થયો; કે યુવક—યુવતિ જાગી ઉઠ્યાં. હું અને સ્વામી મારા બીજા બચ્ચાંને લઇને અમારા ઉંચેના સ્થાન ઉપર ચઢી ગયાં.

હાય દૈવ !—મારો મોટો દિકરો જે સપડાઇ ગયો હતો તે; ભંડારીયામાં ધડપંજાડા કરવા લાગ્યો.

દીવો થયો-યુવક-યુવતિયે બંડારોયામાં જોયું તો માહે એક બિલાડો સપડાઈ ગયો હતો.

બન્ને ઘણી ઘણીયાશીએ એનું મોં કાઢવાની ઘણી મહેનત કરી પણ વ્યર્થ ગઈ, હું અને મારો સ્વામી રોવા લાગ્યા અને અચ્ચાં મ્યાઉં-મ્યાઉં કરવા લાગ્યાં.

કાંઈ ઉપાય લાગ્યો નહીં એટલે સ્ત્રિએ કહ્યું;—સ્વામિનાથ ?—

આ બિલાડાને—વૈઘરાજ ધોન્ડીઆપંતના દવાખાનામાં લઈ જાઓ. કારણ તેઓએ ઘણા ધોધર બિલાડાઓને સારા કરેલા છે. અને ઉંટ વિદ્યામાં તેઓ પરિક્ષાતિર્ણ છે.

પુરૂષે એ બિલાડા (મારા પુત્ર) ને દવાખાના તરફ ઉઘડી લીધો. અને હું લપાતી સંતાતી ત્હેમની પાછળ પાછળ ગઈ. મેં દવાખાનાની એક અભરાઈ પર આશ્રય લીધો. અને ઘણી દંતેજ-રીથી છોકરાની તબીયત પર અકસોસ કરતી બેઠી.

—કે વૈઘરાજ આવ્યો—

પેલા યુવકે કહ્યું;—ડાક્ટર સાહેબ ? આ બિલાડો દૂધ પીતાં સપડાઈ ગયો છે. એનો કંઈ ઉપાય કરો.

રસાયણીક પ્રયોગ સિવાય આ પાત્ર છુટું થઈ શકે એમ નથીજ. “તે હરામખોર વૈઘરાજે રસાયણનો આડંબર કહેવા માંડ્યો.”

નાના સાહેબ ? યુક્તિ અને મહેલાઈથી વખતે આ પાત્ર છુટું થઈ જશે. “કંપાન્ડરે કહ્યું.” તું એમાં સમજે શું ? બેશ-બેશ.

“વૈઘ કંમ્પાન્ડરને ખદવા લાગ્યો.”

પેલા બહા યુવકે કહ્યું;—ડાક્ટર સાહેબ ?—રસાયણ પ્રયોગ કરો તો ત્રાંચાના પાત્ર (લોટા) ઉપર કરજો.

પણ બિલાડાને રસાયણ લાગવું ન જોઈયે.” હા-હા-તેમ કરીશું—એમ કહી તે વૈઘે કંમ્પાન્ડરને કહ્યું;—અલ્યા—નાકશંકર ?—આ બિલાડાનો કેસ નોંધી લ્યે.

તરતજ કમ્પાન્ડરે કેસ નોંધ્યો અને તે બંધો યુવક બિલાડાને ત્યાં મુકી ચાલ્યો ગયો.

ડાક્ટરે કહ્યું:—હમણા રસાયણ લઈ આવુ છું. પા કલાક પછી બિલાડાને છુટો કરીશ. એમ કહી-જીતુ બોલી તે હરામખોર ધોન્ડીયા એક ઊંટની દવા કરવા ગયો. હું છોકરાના રહામુ નેમ્મ ફૂસકે ફૂસકે રોવા લાગી અને છોકરો લોટામાં સપડાઈ ગયલા મોઢાથી મ્યાઉ મ્યાઉના પોકારો કરવા લાગ્યો.

દસ મિનીટમાં પાછો પેલો યુવક—વૈદ્ય ધોન્ડીયાપતને લખને આવ્યો અને દેહેવા લાગ્યો.

સાહેબ ? ઝટ કરો આ બિલાડો ગુંગળાઈને પા કલાકમાં મરી જશે.

વૈદ્યે કમ્પાન્ડરને કહ્યું:—અલ્યા નાકશંકર ? ઇલેક્ટ્રીક-ફાયર ઝાંપલની શીશી લાવ. નાકશંકરે કહ્યું:—સાહેબ એ દવાથી બિલાડો મરી જશે.

પેલા બલા યુવકે કમ્પાન્ડરને પૂછ્યું એ દવાનું નામ શું ? મને ગુંજરાતીમાં મ્હો કમ્પાઉન્ડરે કહ્યું એનો અર્થ એ છે જે વીજળીકે બંધથી તૈયાર કરેલુ આગ જેવુ ધકધકતુ રસાયણીક તેલ.

યુવકે અને કમ્પાન્ડરે તે દવા વાપરવા વૈદ્યને ના પાડી પણ તે હરામખોર જક્કીએ તેજ દવા માગી.

દવા આવી કે તે વૈદ્યે કમ્પાઉન્ડરને કાંઈક કામ માટે બહાર મોકલ્યો અને તે વૈદ્યે રસાયણ પ્રયોગ કરવા માંડ્યો. એણે રસાયણનો પ્રયોગ લોટા ઉપર કરવો નેમ્મયે કે જેથી તે પાત્ર (વાસ-ણ) ભાગી જઈ બિલાડો છુટો થાય પણ હાયદેવ ! તે લુચ્ચા હરામખોર ધોન્ડીયાએ મારા છોકરાના ગળા ઉપર તે દવા ચોપડી પછી તે પરતાવો કરવા લાગ્યો. કે મારી જૂલ થઈ ગઈ પણ તે શ્વા કામનું ?

દવા ચોપડી કે મારો છોકરો બુમે બુમ પાડવા લાગ્યો પા કલાકમાં તેનું ગળું સુથ ગયું ને બીજી દસ મિનીટમાં તો મોટા મોટા ફાલ્લા ઉઠ્યા. તેનો સ્વર બંધ થઈ ગયો શરીરના દરેક અવયવો હાલતા ચાલતા બંધ થઈ ગયા. હું છોકરાના હુઝે ચોધાર આંસુથી રોવા લાગી. પણ મારે રોવું શા કામનું? તે વૈદ્ય પોતાની બૂઝને માટે પરતાવો કરવા લાગ્યો. એટલામાં કંમ્પાઉન્ડર આવ્યો તહેજે કહ્યું સાહેબ, આ શું કર્યું—?

વૈદ્ય પાછો ટદાર થયો અને કંપાઉન્ડરની આગળ રોકી મારવા લાગ્યો. કે મેં રસાયણ પાત્રને લગાડેલું. પણ એ બિલાડાએ તોફાન કર્યું એથી એ રસાયણ પાત્ર [લોટા] ઉપરથી છુટી જઈને એને લાગ્યું.

પણ સાહેબ? તે બિલાડો જીવતો છે? હું રસાયણીક ઝેર ઉતારવાની દવા જાણુ છું. તે જનાવરોના દવાખાનામાંથી હમણાજ લઈ આવું છું એમ કહી તે ભલો કંમ્પાઉન્ડર દોડ્યો.

કંમ્પાઉન્ડર દવાખાનાની બહાર નિકળ્યો કે મારા દોકરાનું ઘડ છુટું થઈ ગયું ને હું પોકે પોકે રોવા લાગી.

તે હરામખોર ઘોન્ડીયાએ ભંગીને ખેલાવ્યો. ભંગી હાજર થયો કે તેને કહ્યું. આ બિલાડાને કચરાપટ્ટીના ઉકરડામાં ઉડા દાટી આવે ભંગી મારા છોકરાને લઈને ચાલ્યો ગયો હું શ્રાપ્ત બની આંસુથી મારે ઘેર પાછી આવી.

કહો જોડિ પ્રમુખ સાહેબ! એ લુગ્ગા હરામખોર ઘોન્ડીયાને “પ્રાઈઝ મેડલ” કેવી રીતે આપવો?

વળી મારા હુઝની એક કહાણી સાંભળો એમ કહી તે મિંદ-ડીએ તેને માથે પહેલા બીજા હુઝનું વર્ણન કરવા માંડ્યું.

અમારા ઉપર દૈવકોપ ચાલુજ રહ્યો દુષ્ટ સેતાન અમારા સુખમાં આડો આવ્યો. એક દીન એવું બન્યું જે ઘરનાં ધણીધણીયાણી

જમી પરવારો સુધી ગયા હતાં ને રાત્રે બાર વાગ્યા હતા. બન્ને આહાર ચાહ્યાં ગયાં હતાં પેલા દૂધ-દહીના બંડારીયામાં મેં અને સ્વામીએ ખૂબ-ખૂબ મજા મેળવી. ખાતાં પિતા અને ખરાબ કરતાં અમને ત્રણ કલાક વિતી ગયા. દરબારના ધડીયાળમાં ચારના ટકોરા થયા કે કંઈક ખરબરાટ થયો અને જરા પ્રકાશ થયો કે હું અને સ્વામી બહાર નીકળી અમારા આસનપર બેસી ગયાં. ધરમાં શું બનાવ અને છે. તે આતુરતાથી જોઈ રહ્યાં.

ધરધણીયાણી ઉડી-તેણીએ ફાનસ પેટાવ્યું. ઘાશ કરવાની ગોળા ઉતારી બંડારીયું ઉઘાડી જોયું, અને અમારા ઉપર ગાળોને વર્ષાદ વરસાવવા લાગી. તેણીએ દહીં ગોળીમાં નાખ્યું, ઉપર વાંસ (રવૈયો) નેત્રાં બરાબર બાંધ્યાં અને ધરધણીને ઉડાડ્યો. તે આજસ મરડતો ત્યાં આવ્યો. સ્ત્રીએ તેની આંખપર ઠંડુ પાણી રેડ્યું જાગૃત કર્યો. બન્નેએ જાશના-ઝૂંડકા-ઉપર ઝૂંડકા લેવા માંડ્યા. એ બન્નેમાં દંપત્તિ પ્રેમ ઔરજ હતો. જાશ તાણતાં-તાણતાં વચમાં તેઓ ગલી-પગી-ચૂંટી-અને પ્રેમનાં ચુંબન લેતાં હતાં. મને અને સ્વામીને તે જોવાની મજા પડી, એમ કરતાં કરતાં દરબારના ધડીયાળમાં બડે-ખોંએ પાંચ ઠોક્યા. તે મેં અને સ્વામીએ સાંભળ્યું-બન્ને આહાર ગયાં હતાં તે હલ્લુ કેમ ન આવ્યાં તે અમો ચિંતા કરતાં બેઠાં હતાં. કે અમારી નાની દીકરી (મિંદડી) આવી ઉભી રહી. તેના આપાની આગળ તે રોવા લાગી.

આપા ! આ જાશ થાય છે. તેમથી જરા માખણ લાવી આપો. મેં અને તેના બાપે તેને વારી સમજવી પડાવી પણ તેણીએ રડતું જરી રાખ્યું. બાળકઠ આગળ અમો નિરાશ થઈ ગયાં તેના બાપે કહ્યું બેટા ! આ જાશ થઈ રહે અને લાગ મળે, તો હું તને માખણનો લોદો લાવી આપું ત્યારે તે મૂર્ખ છોકરી જાની રહી.

છાશ પુરી થઇ ગઈ અને છેલ્લા ઝંડકા ચાલુ થયા, કે મારા મોઢામાં પણ પાણી પાણી છુટવા લાગ્યું. એવું સુગંધીદાર અને ઘોળુ ધબ્બ તાણુ માખણ હતું. છેલ્લા ઝંડકા પુરા થયા કે પુરૂષ બહાર વિશ્રામ માટે ગયો, અને સ્ત્રી (ધરધણીયાણી) રીઠાં (ચી-કણાં) વાસણ ધોવા બેઠી. બેઠીએ કહ્યું—‘આપા હવે લાગ સારો છે ? તરતજ મારા સ્વામીએ ફલગ સારી હાય, દેવ ? તે ફલગ તેમના છેલ્લા આયુષ્યની હતી. એમનો વિચાર ગોળીમાં પડવાનો હતો. પણ તેઓ સ્વૈયા બેઠે અથડાયા કે તરત બરરરર હુસ કરતા બોંય પર પડયા. મ્વાઉ મ્વાઉના પોકારોથી ચીસેચીસ પાડવા માંડી. ધરધણી-યાણી એકદમ દોડી આવી. ધરધણી પણ ત્યાં હાજર થઇ ગયો. સ્ત્રીએ તે બિલાડાને જાળવીને ઉચકી લીધો. તે બિલાડો (મારો સ્વામી) લોહીયાં ખરડાયેલો હતો. ધરધણી ૩ લાઇ આવ્યો. તેને બાળીને પડેલા ઘા ઉપર ઉનો ઉનો શેક કર્યો, પણ બહેતુ લોહી બંધ થયું નહીં.

સ્ત્રીએ કહ્યું:—સ્વામિનાથ ! આ બિલાડાને વૈઘરાજ ધોન્ડી. આપંતના દવાખાનામાં લઈ જાઓ તે પ્રખ્યાત વૈદ્ય છે. હુંટ વિદ્યામાં, કુશળ છે. અને ઘણા ઘોઘર બિલાડાઓને તેણે સારા કરેલા છે.

સ્વામિએ કહ્યું:—દસ દિવસ ઉપર જે બિલાડો દૂધ પિતાં સપ-ડાઈ ગયો હતો. તેનો એ વૈદ્યે પ્રાણ લીધો અને આ વાતમાં હું કેમ બરોસો રાખું ?

સ્ત્રીએ કહ્યું:—એ તો ડાકટરનું કામ તે કોઇ કેસ ખરાબ પણ થાય.

પુરૂષે:—હા પાડી અને તે ઘાયલ થયેલા બિલાડાને ઇસ્પીતાલ તરફ લઈ ચાલ્યો. હું સ્વામીની ખબર જોવા તેની પાછળ પાછળ ગઈ હતી. અમો દાખલ થયાં કે વૈદ્યે પૂછ્યું—આ શું લાબ્યા વગી ?

સાહેબ ? આ બિલાડાને સખ્ત લાગ્યું છે. માટે એને કંઈ મલમ પટ્ટી કરી દો, તે દયાળુ પુરૂષે કહ્યું.

વૈદ મારા સ્વામીને તપાસી તપાસીને જોવા લાગ્યો. અને એણે શસ્ત્રપ્રયોગનો આડંબર કહી બતાવ્યો.

પેલા ધરધણીએ કહ્યું:—ડાક્ટર સાહેબ ? એને ઓપરેશન કરવાની કંઈ જરૂર નથી. ફક્ત દવા ચોપડવાથી એ બિલાડો સારો થઈ જશે. પરંતુ એ હરામખોર ધોન્ડીયાએ માન્યું નહિ, અને એનીજ જઠ્ર લેવા માંડો. આ ધોન્ડીયા ધણા કેસોમાં ઓપરેશન (વહાડ-કાપ) કરતો, અને તેના અધ્યક્ષ ડૉક્ટરને લખીને તે માન મેળવતા. વહાડ કાપનો બદારથી આડંબર ઉચ્ચ દર્શાવતો પણ ધણા કેસોમાં એ ફેધન (નાપાસ) થતો. ધણી વખત તે કેસોમાં નાસી-પાસ થતો તોપણ તેના અધ્યક્ષ ડૉક્ટરને “અમુક સખ્ત સારો થયો” એમ લખી દેતો. ઉપરો-અધીકારીઓ પણ એની વાતમાં હા-એ હા-ભણી જતા એણે કમ્પાન્ડરને છરી લાવવાનો હુકમ કર્યો.

કમ્પાઉન્ડરે કહ્યું:—સાહેબ ! આ બિલાડાને ફક્ત માથામાં સાંધારણ વાગ્યું છે, એને તે એક બે મલમપટ્ટાથી સારૂ થઈ જશે.

તે હરામખોર ધોન્ડીયાએ ખીજામ જતાં કમ્પાન્ડરને કહ્યું જો. શું દેખતો નથી આ બિલાડાને તલ્લીમાં વાગ્યું છે. જો વહાડકાપ નહીં કરવામાં આવે તો તે બે દિવસમાં મરી જશે.

કમ્પાન્ડર ચકચકીત ધારવાળી બે ત્રણ છરીયો લઈ આવ્યો. ભંગીએ તેની કાતરવડે કચ-કચના અવાજથી સ્વામીનું માથું ખોડી નાખ્યું કે તે લુચ્યા હરામખોર ધોન્ડીયાએ ઓપરેશન (વહાડ-કાપ) ના બે ત્રણ ઘા કર્યા. તેજ ધડીયે સ્વામીએ બે ત્રણ પોકારોમાં દેહ છોડ્યો.

પ્રમુખ સાહેબ ? મ્હારા હૃદયની મુઝવણીને એ વખતની વાત હું કહી શકતી જ નથી. મારું વૈધવ્ય મ્હારો એકનો એક દીકરો અને આ દુઃખી જીવંતીથી કંટાળી છું. પણ કેટલીક બહેનોના દીલા-સાથી મને મુખ દુઃખ સરખાજ છે. એવા હરામખોર—“ જીંટ વૈઘ ” ધોન્ડીયાને “પ્રાધઝમેડલ” જેવી રીતે આપવો સાહેબ ? “પ્રાધઝ મેડલ” આપો ન આપો તે તમારી મુખાધજ છે.

અને એને ખોટું ઉત્તેજન આપનાર જ પાપના અધીકારી છે. “ એમ કહી તે મિંદડી ચૂપ રહી.”

ધોધર સભામાં, ત્રાણ-ત્રાણ-વર્તી રહ્યો, મ્યાઉં-મ્યાઉં-મ્યાઉં-ના પોકારો થયા. પ્રમુખ સાહેબ બે મિનીટ ચૂપ રહ્યા. એકદમ ત્હમનો પિતો ઉખડી આવ્યો અને બોલ્યા.

ભાઈઓ અને બહેનો—આવતી કાલે ફક્ત એક કલાકજ આ ટાઈમે અત્રે હાજર થવું. લુચ્ચા હરામખોર ધોન્ડીયાના ખોટા આ-ડંબરથી હું વાકીફ થઈ ચુક્યો છું.

“ એ વૈઘ પાધઝ મેડલને લાયક નથી ” એણે આપણા વંશનો નાશ કરેલો છે. એની શિક્ષાને! હુકમ આવતી કાલે બહાર પાડવામાં આવશે.

બિલ્લીપ્રસાદ ? કાલે ત્હમારે દફતર સહીત હાજર થવું, એમ કહી પ્રમુખ સાહેબે આસન છોડ્યું. બીજા સભ્યોએ પણ ટપોટપ પોતાની ખુરશીઓનો ત્યાગ કર્યો.

મ્યાઉં-મ્યાઉં-ભાષામાં ગુડનાઈટ-હુરેરેરે-હુરેરેરે-ના પોકારો થયા ને સભા ખરખારત થઈ. “હવે બીજી વાત કાલે કહીશું.”—

ખિલ્લી સભાનો ત્રીજો દિવસ.

ત્રિજ દીવસની મિટીંગ સર થઇ, પ્રમુખ સાહેબે મુખ્ય આસન લીધું—અને ખિલ્લીપ્રસાદને ખોલાવ્યો, ખિલ્લીપ્રસાદ ?

નામવર ! આ ગરીબ મીંદડો હાજર છે. “ ખિલ્લીપ્રસાદ હાજર થતાં પ્રમુખ સાહેબને દિનવાણીથી કહ્યું. ”

તહમીર દક્તર લાવો—“ પ્રમુખે હુકમ કર્યો. ”

“ ખિલ્લીપ્રસાદ દક્તર લાવ્યો. અને પ્રમુખ સાહેબ આગળ રમ્મ કરતાં બોલ્યો. ”

“ નામદારનો હુકમ ? ”

લખો, પત્ર લખો. હું લખાવું તેમ, પ્રમુખે હુકમ કર્યો.

(ખિલ્લીપ્રસાદે સભામાં ઘેંઘાટ કરતા ખિલાડાઓને ચૂપ રહેવા કહ્યું. અને એક હોંસિયાર ખિલાડાને દ્વારપર બેસવા હુકમ કર્યો, પ્રમુખ સાહેબ લખાવતા ગયા, તેમ ખિલ્લીપ્રસાદ લખતો ગયો. એક વખત ખિલ્લીપ્રસાદ બોલ્યો.) “ નામદાર, ધોધર કુલોત્પન્ન પ્રમુખ

સાહેબને ‘ઘણીખમ્મા’—સાહેબનો હુકમ ? પ્રમુખે—મ્યાઉંમાં) કહ્યું—લખો :

ધોધરકુળના દિપક—કુલ જામાત—નરભૂક્તા—કેસરીસિંહરાજની સેવામાં—

સ્થગઃ—અવાનકપુરી. અરણ્ય પ્રદેશમાં.

સમસ્ત-ધોધરકુળ ખિલાડાઓ—અને મિંદડીઓની આપરજ વનરાજને (હાથ નથી પણ ચારે પગે) નમ્રતાપૂર્વક મ્યાઉ ભાષાની સલામ સાથે અરજ એ છે જે—અમારા શહેરમાં “ વૈદ્યરાજ ધોન્ડીખાપંત ” નામનો એક વૈદ્ય છે, એ “ ઊંટવૈદ્ય ” છે ઊંટ વિદ્યામાં એ પરિક્ષોત્તિર્ણ છે. પહેલાં તો એ વૈદ્ય ફક્ત ઊંટને દવા કરતો એમ કરતાં એણે અમારા એક બે ધોધર ખિલાડાઓને પણ સારા કર્યા.

પહેલાં એણે અમારા પર વિશ્વાસ મુક્યો. પછી રફતે રફતે પોતાને એના અધ્યક્ષ ડોક્ટરો તરફથી માન-ચાંદ મળે એ સમજથી ઘણા ખિલાડોએ એણે આપરેશન, રસાયણીક પ્રયોગ વિગેરે કરવા માંડ્યા. એમાં સેંકડે છ ટકાજ સારા કરેલા છે. બાકીના અમારા ધોધરવંશનો નાશ કરેલો છે, મેંતો એને માન-ચાંદ આપવા ઘણી પક્ષ જોતી અને ત્રણ ત્રણ દિવસથી ડેરી કંપનીમાં મીટીંગ મલી છે. પણ કશો નિર્ણય થતો નથી. હું પણ તેને માન-ચાંદ (પ્રાઇઝ મેડલ) આપવા નારાજ છું. છેવટે એ શિક્ષાને લાયક છે એમ જણાયાથી આપને અરજ લખી છે. એજ અરજ તા-દહીં-માસ-દૂધ અને સને મળાછ.

“ ગવર્નમેન્ટ ડેરી ” કંપનીનું. } આપ નામદારનો દાસાનુદાસ.
મલાઇ ખાતું. } ખિલ્લીસલાનો પ્રમુખ.

એ પછી ખિલ્લીપ્રસાદે તે અરજ એક મોટા પરખીડીયામાં ખીડી પત્ર પોસ્ટમાં નાખવા એ ઘણું જોખમ હતું. કારણ ખિલ્લી લાખામાં કોઇ રહમતે નહી, અને એ પત્ર ઉપર માણસો છાપો ઉપર છાપ ઠોક્યા કરે, પણ પત્રો લાગે જ નહી. તેથી નરભુક્ત-કેસરી સિંહરાજને હાથે હાથ પહોંચાડવા એક ખિલાડાને તૈયાર કર્યો. તે રસ્તાનો અગ્રણ્યો હતો એટલે તહેણે ખિલ્લીપ્રસાદને પૂછ્યું-કારકુન સાહેબ કયે રસ્તે થઈને જવું ?

[ખિલ્લીપ્રસાદે કહ્યું:-નદીની પેલીપાર તહારે જવાનું છે. પાણીમાં થઈને તહારાથી જઈ શકાશે નહીજ, માટે તહારે એમ કરવું કે,-સ્ટેશન ઉપર ચોરી છુપીથી તહારે જવું. પહેલાં રીફ્રેશમેન્ટ રૂમમાં જરા ખાઈ લેવું, કંપની સ્થપાઈ ત્યાર પહેલાંનાજ આપણા ધોધરવંશ માટે રીઝવડ પાસ થયેલો છે ટીકીટ માત્ર જે લોકો (ખાળેલા ખિલાડોએ) માણસના સહવાસમાં વધારે હોય તેમના માટે છે, તને કોઇ પૂછશે

હાહી જ ને ને જીતો નહી માણસોના સહવાસમાં તો તને સાર
સાગશે ગાડી આવશે એટલે તું મરી જાઉં એમ થશે, પણ ને હરા-
મખખોર પાછો આવ્યો તો પ્રમુખસાહેબ ફટકાવી કાઢશે.

પ્રમુખે-મ્યાઉં-મ્યાઉં-આપામાં હા-હા કહી.

ગાડી આવે કે ત્હારે છુપી રીતે પાસંલના ડગ્ગામાં પેસી જવું
મંદર દૂધ-મલાઈ ખુદ્દાં પડ્યા હશે, તને ભત્યુ-ખત્યુ કંઈ આપ-
નામાં આવશે નહિ. તારે ત્યાં ખાઈ લેવું ગાડી ઉપડશે કે દસ મીની-
માં “આમલી” સ્ટેશન આવશે ત્યાં ઉતરી પડવું. એના સ્થાનેના
અરણ્યમાં કોઈ પણ આપણા ચોપગા (શિયાળ-લોકડી-વીગેરે) ભાઈને
પૂછજો કે ત્હને કોઈ પણ સિંહરાજનું દાર ખતાવશે ને ને. હરા-
મખખોર ત્યાં ગયા પછી સાહેબની આગળ વિવેક વાપરજો મ્યાઉંમાં
રહેલો સલામ બોલજો. પછી પત્ર તેમના દ્વાર (ખોડ) માં સેરવી
જો. તેઓ વાંચતા હોય એટલું નોંધનેજ અહીં નાશી આવજો.
તહી તો માર ખાઈશ, વાત યાદ રહીને ? “ખિલ્લીપ્રસાદે કહ્યું”
કા-સાહેબ-તમારું કહેવું બધું મને યાદ છે “એમ કહી ખિલાડો
તૈયાર થયો” ખિલ્લીપ્રસાદે પેલો લખોટો (પત્ર) એના હાથમાં
(મોઢામાં) આપ્યો કે એણે સ્ટેશન તરફ દોટ મુકી. સ્ટેશનમાં
માણસની સખત ગરદી ઘોંઘાટ હતો. પણ શાન્ત પ્રકૃતિના ખિલા-
ડાથી અંદર જવાય તેમ નહોતું દરેક દરવાજો એક એક ટોપીવાળો
(ટીકીટ કલેક્ટર) હાજર હતો.

ટીકટ-ટીકટ-ટીકટ એમ ઉચ્ચારો ઉપર ઉચાર ચાલતા
હતા. પણ ખિલાડાને તો તેણે ફાકટ જવા દીધો. અંદર ગયા
પછી એણે એક વ્યક્તિ (ખિલાડી) ને પૂછ્યું કે જેન્ટલમેન
પ્રેશમેન્ટ હાઉસ ક્યાં ? તે ખિલાડી એને તે હાઉસમાં લઈ

ગઇ ત્યાં ધણી પહેલા અને બીજા વર્ગના ઉતાડ્યો ખાતા હતા. તેમની તેને તાણુ તાણુ ખાણું મળ્યું. એટલામાં મેલ બો-બો કરતો આવ્યો. બિલાડો ચમક્યો અને નહાસતો જતો હતો કે એક સાહેબે તેને સોટી મારી એ બિલાડો રહમન્યો કે બિલીપ્રસાદે મને હું બહીઉ છું માટે પાછો વાળ્યો, ગુપચુપ રહામે લગેજનો. ડાબો ઉઘાડો હતો તેમાં પેસી ગયો, પા કલાકમાં ગાડી ઉપડી ન્યારે “આમલી” સ્ટેશન આવ્યું ત્યારે તે બિલાડો બહાર ફૂટી પડ્યો તેને એક ગરીબ બકરો મળ્યો એને પૂછ્યું કે ભાષશાળ-નરબૂક્ત કેસરીરાજ વ્યાધાચાર્યજીનો દરબાર કયો ? તે બકરો એકદમ ગુસ્સે થઇ ગયો, અને સમન્યો કે આ “વ્યાધ” નો છુપો જાસુસ છે ને જો હું તેને રસ્તો બતાવવા જઉં તો તરત તે મારી નાખાવે. એમ સમજી તેણે બે ત્રણ લાત અને માર્યા તે બિલાડાને માર્યા કે બિલાડો વૈરની દ્રષ્ટિથી જોતો આગળ દોડી ગયો ત્હેને એક લુચ્ચુ શિયાળ મળ્યું ત્હેને પૂછ્યું ભૈશાળ વ્યાધાચાર્યજીનું ઘર કયું. તે લુચ્ચુ શિયાળે કહ્યું કે મારી પાછળ પાછળ આવ ? તે બિલાડો તેની પાછળ પાછળ ગયો કે એ લુચ્ચુ શિયાળે એક વરતુ ઘર બતાવ્યું જેવો વરતી દૃષ્ટિએ આ બિલાડો પડ્યો કે તેણે બિલાડા રહામે તલપ મારી પણ બિલાડો પેલો લખોટો (પત્ર) નાખી દઇ એકદમ ઝાડ ઉપર ચઢી ગયો. તે પત્ર પેલા શિયાળે ઝડપથી ઉપાડી લીધો “વ્યાધાચાર્યજી” નું સરનામું જોઇ વાંચતો વાંચતો તે શિયાળ નરબૂક્ત વનરાજને આપવા ગયો. બિલાડો ઝાડ પર બેઠો બધી હડીકત તપાસતો હતો. “વ્યાધાચાર્યજી” એક આસન પર બેસી પોતાતી સ્ત્રી (વાધણ) સહિત પત્ર વાંચતા હતા. અને તે જોઇને બિલાડો ઝાડ પરથી નિચે ઉતરી સ્ટેશન તરફ પાછો ફર્યો સ્ટેશન પર આવ્યો કે વિરમગામથી મુંબઈ જતી ટ્રેન તૈયાર હતી.

એકદમ તે બિલાડો પાસલનો ડબ્બો ખુલ્લો હતો તેમાં પેશી ગયો. દસ મીનીટમાં ટ્રેન અમદાવાદ આવી ન્યાં પોર્ટરોએ પાસલનો ડબ્બો ખોલ્યો કે તરત તે બિલાડાએ દોટ મુઝી ને ડેરો કંપનીમાં હાજર થઇ ગયો. તેણે પોતાના એક જાત ભાઇને પૂછ્યું,

કારકુન (મિલ્લીપ્રસાદ) સાહેબ ઘેર છે કે! મ્યાઉ ભાષામાં જવાબ મળ્યો—હા—તે બિલાડો કારકુન (મિલ્લીપ્રસાદ) ને ઘેર ગયો અને તેમને મોટી કુર્નસ બજારી પછી બે પગે ઉભો થઇ આગલા બે પગ (હાથ) જોડી વિનંતી કરવા લાગ્યો.

ખમ્માકરો મહેરજાન કારકુન સાહેબને? મિલ્લીપ્રસાદે મ્યાઉમાં જવાબ વાળ્યો. હા, “હું નામદારના કાગળ મહારાજા વ્યાધાચાર્યજીને આપી આવ્યો. પણ—એક મુશીબત નડી.”

મિલ્લીપ્રસાદે મ્યાઉમાં પૂછ્યું—“શી મુશીબત નડી?”

એક વરૂ મને ગળચીમાંથી પકડતો હતો, પણ હું (સેવક) બચી ગયો.

હીક પણ તેં તે પત્ર હાથે હાથ આપ્યો? “મિલ્લીપ્રસાદે કહ્યું”

ની—નામદાર તે પત્ર બીજી એક વ્યક્તિ આપી આવી “તે બિલાડાંએ કહ્યું.” તો—જા ત્હને રગ્ન છે. મિલ્લીપ્રસાદે હુકમ કર્યો.” તે બિલાડો ગયો અને એ વાત પૂરી થઇ અહીં વૈદ્ય ધોન્ડીઆ રહવારમાં બેઠો હતો. તેણે કમ્પાન્ડરને ઉંટ ઉપર પલાણ મડિવા સૂચના આપી પા કલાકમાં ઉંટને સામાન [પલાણ] થયો કે વૈદ્યે ઉંટવાળાને સાથે આવવા કહ્યું પણ ઉંટ વાળી બોલ્યો;—ડાક્ટરશાખ? મને કરતર થાય છે તે ઉડાય તેમ નથી.

તે ઉંટ ઉપર ધોન્ડીઆ પોતે જ ચઢી બેઠો ને ઢાઇની રાહ જોયા વગર તેણે એકદમ ઉંટ જંગલ તરફ દોડાવ્યું.

અહીં વ્યાધાચાર્યજીએ પત્ર વાંચ્યા પછી વૈદને શિક્ષા કરવાનું પ્રોત્સાહન તૈયાર કરી રાખ્યું, (નિશ્ચય કર્યો)

વ્યાધાચાર્યજીએ પોતાના બાળખયાને બાંધમાં પડ્યા રહેવા દીધા. ત્યાં વૈદ દરેક વનસ્પતિ લેવા આવતો. તે રસ્તાપર એક ધુપી ઝાડીમાં આસન લીધું.

વૈદ ડકડક કરતો બીંટને હાંકતો હાંકતો દરેક ઝાડ તપાસતો તપાસતો એજ શિક્ષાભવન (ઝાડી)માં દાખલ થયો કે વ્યાધાચાર્યજીને બીંટના માંસની સુગંધ આવી. દુરથી એમણે પહેલાં તો લાંબી ડાકવાળું બીંટ જોયું, પછી કંઈક વૈદનો ફેટો નજરે પડ્યો. લાલ લાલ વૈદનું ગુલબદન શરીર જોઈ એકદમ તલપ મારવાનું તો થયું, પણ પત્રમાં લખેલું “ મારી નાખવો નહિ ” એ વચન યાદ આવ્યું. દ્રષ્ટિ સમીપ બીંટ આવીને ઉભું રહ્યું, અને એક ઝાડનો પાલો ખાવા મંડ્યું. વૈદ તે ઝાડનાં ડાળી-પાંદડાં તપાસવા લાગ્યો કે, એકદમ બીંટની રોક ઉપર થપડો પર થપડો પડવા માંડી. વૈદ ગભરાઈ ગયો પણ શું કરે ? પાંચ દસ મિનીટમાં તો તે વાઘે બીંટને ચીરી નાખ્યું ને. વૈદ બળબળ દેતો ભોંય પર પડ્યો. તે નાસવા જતો હતો. એટલામાં પાછળથી ગરદન પર એક થપડ પડી. ને લોહી લુહાણુ ચક્કર મળ્યા. પત્રમાં લખેલી “ તેને મારી નાખતા નહી ” એ હકીકત યાદ આવી અને વ્યાધાચાર્યજીનો ગુરસો નરમ પડ્યો સિંહ દારમાં દાખલ થયા કે વાઘણે પૂછ્યું. ક્યાં ગયા હતા ? વ્યાધાચાર્યજીએ જવાબ આપ્યો ગઈ કાલના પત્રનો ખુલાસો કરી આવ્યો.

બધું સિંહમંડળ ખુશી થયું. અહીં કડીયારા જંગલમાં લાકડાં લેવા આવ્યા હતા, તેમણે નાકશંકર કંપાન્ડરને વૈદને પડેલા મારની વાત કરી. તરત બોગીકાર (લાસગાડી) દોડાવવામાં આવી અને વૈદને તેમાં સુવાડી દવાખાનામાં લાવ્યા.

વ્યાધાચાર્યજીએ બિલ્લીમંડળને પત્ર લખ્યો.-

ઘોઘર કુલોત્પન્ન પ્રમુખ-અને બીજા ભાઈઓ.

મુાં ડેરી કંપની.

લી. શુભેચ્છક વ્યાધાચાર્ય-અને મીરસ વ્યાધાચાર્યના માસ શુંમ વાંચને જત આજ દીને રહવારના આઠ વાગતાં તમારા મુજબજ વૈધને શિક્ષા કરવામાં આવી એજ તારીખ ઉંટનાં હાડકાં-લોચા.

લી. સુભેચ્છક.

વ્યાધાચાર્ય.

આ પત્ર એક શિયાળને ધમકાવીને આપવા મોકલ્યો. શિયા- શહેરમાં દાખલ થવાય એમ નહોતું એટલે તેણે એક કુતરાને યો. તે પત્ર કુતરાઓ ડેરીની જાળીમાંથી બહાર રહી ફેંકી દીધો ની ચોથીવાર પ્રમુખે બિલ્લીસભા બોલાવી અને આ પત્ર વાંચ્યો.

બિલાડા ખુશી થયા, અને મ્યાઉ ભાષામાં હુરેરેરેરે-હુરેરેરેરે રેરેરેના પોકારો કરી સભા વિસર્જન થઇ. અહીં વૈધરાજ ધોન્ડી પંત-એક મહીને સારા થયા પણ એમની ગરદનમાં જાંદગીની એક રહી. એ પછી તેમનામાં દયા અને પરાપકાર ભુદ્ધિ ઉત્પન્ન અને કાઠ પણ દરદીને ઓપરેશન [વહાડ-કાપ] સિવાય પો- નેટલું આવડે તેટલીજ કોશીષથી દવા કરવા લાગ્યા. બિલાડાં એમની “ ઈશ્વરી ન્યાયે ” દયા ઉત્પન્ન થઇ અને પૂર્ણ કાળ- ને સર્વ પ્રાણીઓને દવા કરવા લાગ્યા. બીજા અધ્યક્ષ ડોક્ટરો થી એમને સારું માન મળ્યું. (ઘડપણમાં તેઓ પેન્સન ૫ છે.) ઝં. શાન્તિ-શાન્તિ-શાન્તિ.

સમાપ્ત.

મેરઘની ગળ કાતર ને અંગુઠી.

પણ વિદ્વાનોએ પુસ્તકો લખ્યાં, છપાવ્યાં અને જનસામાજમાં ફેલાવ્યાં એમાંનું એક પુસ્તક ધના મેરઘના હાથમાં આવ્યું અને બીજી તકલ્પ મેળવવા ધના મેરઘ જોને તેને પૂછવાનું કરતો. એ પૂતે—“ડોક્ટર ધનચંદ્ર બાલસીંહ સ અલ્લહટપુ”નું જીવન ચરિત્ર મેરઘએ એ ચોપડીના પૃષ્ઠ મેં અને જ્યારથી જાહેર ખખર ત્યારથી એમનું ચિત્ર સંચા કંપરથી ઉતરી ગયું. અને સામે મેં આલેખેને પ્રતિ ઉપર પ્રતિ કરતા લાગ્યા:—

લખને કહો કે કાલે આપને—કાલે રાત પડે ટપ્પ દહને ત બંદી કરી દશ. આજે મારે એક ચોપડી લેવા જવું છે.

ધરકે કહ્યું:—મેરઘ ચોપડી ન શું વાંચેશો ?

લખને કહ્યું કે:—એ બધી ચોપડીઓ છોરાને હંચા પંદણ મેલાઈ વંચાવીશ ને ત્યાં ખુશી મશે. એ પછી ધરકે એમને પોતાની બંદ મેળવવા ધના કંપરનો કપા, પાસુ મેરઘએ માન્યું નહીં. એક મુખમળ મુદરથ કોટ ચાલ્યાવ્યા આવ્યા ત્યાં પાસુ મેરઘએ ના—ના કીધી.

મેરઘના છોરાએ કહ્યું:—બાપા મા બાપા બોલો છો ? મેરઘએ નમસ્કાર વાળ્યો, અને મેરઘએ બધી તાત પછી મૂકા ઉપરથી ઉભા, નાથો મૂકી, મહે સેવેલોત બોલ્યો, અને એ રીતે પૃષ્ઠ મેં અને ચોપડી જાહેરખખર એક કામગીરી ઉતરા ગળ ને કાતર એક કારે ફેંકી દબ વાંસિરાએના આલેખ થયા તમારે પાસુ આજે થવું હોય તે નિચેત સરનામે પત્રવ્યવહાર

ગાર અર્થઘટન લ છગનલાલ મુજરાલી પંચની બોલેલા. પાંચાવા—અમરાવાલ.	}	વિવિધ વાર્તાસીરીઝની પોસ્ટ વડામામ. (મકી) મુ. વડામામ. વાયા—
---	---	---

